

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES

37

KRISTA ARU

**EESTI TOIMETAJAKESKNE AJAKIRJANDUS
KODANIKUÜHISKONNA KUJUNDAJA JA
OMAKULTUURI KANDJANA AJALEHE POSTIMEES
(1886–1935) NÄITEL**

Analüütiline ülevaade monograafia “Üks kirk, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom“ (Tartu, 2008) kultuuriloolise tausta ja probleemistiku tõlgendamiseks

Tallinn 2010

TALLINNA ÜLIKOOI
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES

37

KRISTA ARU

EESTI TOIMETAJAKESKNE AJAKIRJANDUS KODANIKUÜHISKONNA KUJUNDAJA JA
OMAKULTUURI KANDJANA AJALEHE POSTIMEES (1886–1935) NÄITEL

Analüütiline ülevaade

Eesti Humanitaarinstituut, Tallinna Ülikool

Dissertatsioon on lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori (kultuuride uuringud) kraadi taotlemiseks Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste doktorinõukogu poolt 25. augustil 2010.a.

Juhendaja: Rein Veidemann, filoloogiakandidaat, Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi professor
Oponendid: Maarja Lõhmus, PhD, Tartu Ülikooli Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi dotsent
Toomas Karjahärm, ajalooteaduste doktor, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi vanemteadur

Kaitsmine toimub 22. oktoobril 2010.a. algusega kell 14.00 TLÜ auditooriumis nr T-318, Narva mnt 25, Tallinn.

Autoriõigus: Krista Aru, 2010
Autoriõigus: Tallinna Ülikool, 2010

ISSN 1736-3667 analüütiline ülevaade, online PDF)
ISBN 978-9949-463-45-9 (analüütiline ülevaade, online PDF)

Tallinna Ülikool
Narva mnt. 25
10120 Tallinn
www.tlu.ee

SISUKORD

DISSERTANDI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID	6
SISSEJUHATUS	7
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	8
1.1. Kodanikuühiskond ja ajakirjandus	8
1.2. Kultuur ja omakultuur	10
2. UURIMISMEETODID JA MATERJALID	12
2.1. Sotsiaalne kontekst ja toimetajakeskne ajaleht	12
2.2. Kodanikuühiskond ja omakultuur enne Postimeest	13
3. TULEMUSED JA JÄRELDUSED	16
3.1. K. A. Hermanni Postimehe kodanikuühiskond ja omakultuur (1886–1896)	16
3.2. Kodanikuühiskonna arendamine ja omakultuuri kasvatamine ajalehe Postimees programmiliste eesmärkidena aastatel 1896–1901	18
3.3. Dialoogilisus ühiskonnas ja omakultuuris. Toimetajakeskne Postimees aastatel 1901–1917	20
3.4. Toimetajakeskse Postimehe kasvamine toimetusekeskseks aastatel 1918–1935	25
KOKKUVÕTTEKS	28
SUMMARY	29
Theoretical Basis: Civil Society and Journalism, Culture and Estonian National Culture	29
Social Context and the Editor-centred Newspaper	31
In Conclusion	31
VIITEALLIKAD	32
Ajalehtede viited ja ajalehti märkivad lühendid	35

DISSERTANDI TEEMAKOHASED PUBLIKATSIOONID

1. Aru, Krista 2009. Eesti Ajakirjanike Liidu sünd. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 925–940.
2. Aru, Krista 2009. Eesti Rahva Muuseum läbi saja aasta. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 269–273.
3. Aru, Krista 2008. Üks kirk, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 479 lk.
4. Aru, Krista 2006. Jaan Tõnissoni telefonikorraldus ja mis kõik sellele järgnes. – Tuna, nr 1 (30), lk 116–128.
5. Aru, Krista 2005. Päevaleht 1905–1941. – „Päevaleht“ ja tema ajastu. Tallinn: Eesti Päevaleht, lk 11–129.
6. Aru, Krista; Kõnso, Kurmo; Siiner, Mari 2005. Eesti trükise punane raamat. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 1–8.
7. Aru, Krista 2004. Ajakirjandusest Põltsamaal (aastatel 1766–1940): ülevaade ja sissepõikeid. – Paar sammukest... Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat XIX. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 57–75.
8. Aru, Krista 2003. Läbi kahe sajandi. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 881–885.
9. Aru, Krista 2002. Hendrik Laas tagasivaates. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 630–641.
10. Aru, Krista 2002. Eesti ajakirjandus aastatel 1766–1940. Die Estnische Presse in den Jahren 1766–1940. The Press in Estonia between 1766 and 1940. – Eestikeelne ajakirjandus 1766–1940. I. A – N. Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia. IV osa. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 20–122.

SISSEJUHATUS

Monograafia “Üks kirk, kolm mõdet” on keskendunud eesti toimetajakeskse ajakirjanduse rollile kodanikuühiskonna kujunemises ja rahva omakultuuri arenemises 19. sajandi viimasest kümnendist kuni 20. sajandi kolmekümnendate aastateni. Ajakirjanduse rolli on vaadeldud kolme eripalgelise toimetaja (Karl August Hermann, Jaan Tõnisson, Kusta Toom) tegevuse ja kirjutiste toel ning iseloomustatud nende juhitud väljaannete kohta kaasaegses ühiskonnas ja ajakirjandusel.

Karl August Hermann oli ajalehe Postimees väljaandja ja toimetaja kümme aastat, aastatel 1886–1896. Hermannisse kui poliitikalehe toimetajasse suhtusid tema kaasaegsed vastuoluliselt ja kriitiliseltki. Siinkirjutaja ei anna hinnanguid Karl August Hermannit mitmekülgele tegevusele eesti kultuurimaastikul, vaid püüab vastata küsimusele, kuidas ja millistest seisukohtadest lähtudes Hermann ajalehte koostas ning toimetuse tööd juhtis (Aru 2008: 43–106).

Monograafia keskpunktis on Jaan Tõnisson kui ajakirjanik ning ajakirjanduselu juht. Põhjuseks on eelkõige see, et Jaan Tõnissoni ajakirjaniku- ja toimetajatöö kestvus (alates aastast 1893 kuni 1935. aasta juulini) lubab järeldusteks piisava materjali põhjal analüüsida toimetaja tähtsust ja rolli ajalehe ilmumiseesmärkide kujunemises (Aru 2008: 107–295).

Kusta Toomi ajakirjandusliku toimetamise käsitlus annab aga põhjust kinnitada, et personaalne ajakirjandus oma iseloomulikes tunnustes võis toimetaja-väljaandja piisava töö ja entusiasmi puhul ilmuda isegi aastal 1941. Tänapäeval saame Kusta Toomi laadis ilmunud personaalse ajakirjanduse jätkuks pidada veebipõhist blogindust (Aru 2008: 309–330).

Pikka perioodi (1886–1935) Eesti ajaloos on uuritud peamiselt ajalehes Postimees avaldatud tekstide põhjal. Ühiskondlik-poliitilisi sündmusi, mis seda aega kujundasid ja põhjalikult muutsid, pole eraldi käsitletud. Need sündmused on aga monograafia lahutamatuks taustaks ajalehekirjutiste funktsiooni, eesmärgi ja rõhuasetuste määratlemisel ning neist olulisemaid ka mainitakse.

Ajalehe Postimees (aastatel 1886–1935) analüüsi läbiv seisukoht on, et eestikeelne ajakirjandus oli 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses seltsiliikumise kõrval üks neid jõude, mis kandis ühiskonna moderniseerimisprotsessi ja kodanikuühiskonna kujunemist ning aitas kaasa Eesti Vabariigi sünnile ja kujunemisele 1918. aastal.

Autor lähtub ajalehe, selle sisu ja kujunemisprotsessi vaagimisel etnotsentristlikust paradigmat, millele eesti kultuurikäsitluses pani aluse Jakob Hurt 1860.–1870. aastatel ning mille ideestik kujunes saksa klassikalise filosoofia ja Suure Prantsuse revolutsiooni saavutuste õhustikus. Seda rahvuskeskset mõtteviisi, mille kohaselt kultuuriline identsus polnud võimalik väljaspool etnilist identsust, arendasid 20. sajandi esimesel poolel eelkõige Villem Reiman (1909, 1911, 1920 jm) ja Jaan Tõnisson. Kultuurirahvuslusest lähtusid nii mõnedki teised eestluse ideoloogid (vt Johan Kõpp 1938, Juhan Luiga 1934, Eduard Laaman 1936, Harri Moora 1918 jt).

Nimekad Eesti ühiskonna kultuuri- ja mõtteloo uurijad (vt Hans Kruus 1939, Rudolf Põldmäe 1988, Ea Jansen 1991, Toomas Karjahärm 1995, Ilmar Talve 2008 jt) on oma käsitlustes seni ülekaalukalt lähtunud just etnilisest tsentrismist. Eri kontekstides on uurijad toonitanud valitsenud sotsiaalsete tingimuste tõttu eestlastest maarahvale pealesunnitud valikut luua oma kodanikuühiskond, oma kultuurikeskkond, defineerida oma minapilt ja iseenda kui ethnose eksistentsi vene ja baltisaksa kõrvale (Viies 1985, Karjahärm, Sirk 1997: 210).

Rahvastevaheline lävimine argitasandil ning koostöö institutsioonide ja struktuuride vahel, mis pärast pärisorjuse likvideerimist Tsaari-Venemaa Baltimaade kubermangudes erineva intensiivsusega siiski toimus, on teema, mis vajab veel põhjalikumalt uurimist, enne kui sellele saaks toetuda eesti ajakirjanduse ajaloo uurimisel.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1. KODANIKUÜHISKOND JA AJAKIRJANDUS

Kodanikuühiskonna määratlemisel ühiskonnana, mis avaliku sfääri (seltside, klubide, ühiskondlike liikumiste jms) kaudu taastoodab ja loob dialoogi, diskussiooni, ühiskondlikku organiseerumist, norme ja väärtusi, tugineb autor eelkõige saksa sotsiaalteadlase Jürgen Kocka seisukohtadele (Kocka 2004: 65–79).

Kodanikuühiskonda mõistetakse kui iseorganiseeruvat ühiskonda, suhetesüsteemi, mis põhineb võrdsete ja vastutusvõimeliste isikute vabal tahtel, kokkulepetel, lubadustel ja ühisel tegevusel. Kodanikuühiskond ei baseeru kellegi eelisõigustel, seda iseloomustab arvamuste paljusus, võimalus diskussiooniks ja kokkulepeteks (Kocka 2000: 21–25). Seega eristab kodanikuühiskond üht inimsuhete tüüpi teistest ja sõltudes suuresti keeleruumist, konstitueerib end nagu kultuuri ühe rahvuse ja riigi piirides (Trentmann 2000: 4–6). Kodanikuühiskonna avaliku sfääri suhetevõrgustik loob eeldused arvamuste paljusust võimaldava ja soodustava avalikkuse tekkimiseks. Vabal tahtel põhinevad mitteriiklikud liidud ja nende vaheline võrgustik moodustavadki kodanikuühiskonna tuuma ehk avalikkuse, mis funktsioneerib paralleelselt ja vastandina võimu (riigi, valitseja) administreeritavale ja juhitavale avalikkusele (Habermas 2001: 35–43, 82–83).

Habermasi väitele, et traditsioonilisel rahvakultuuril põhinevast ühiskonnast võib kaasaegse kommunikatsiooni ja ühiskonna arengust huvitavate jõudude olemasolul ja koostoimel kasvada uus poliitiline kultuur oma organisatsioonide ja praktikaga (Habermas 2001: 14–16), leiame kinnitust ka Eesti ajaloost. Tollase Tsaarimaa Eesti- ja Liivimaa kubermangus olid kommunikatsiooni vormiks eestikeelsed ajalehed ja ajakirjad. Ajakirjanduse levitatud ratsionaalsus ja otstarbekus inimeste mõttemaailma ning majandusliku võimu alustena, ajakirjanduse vahendusel edastatud seisukohtade kiire omaksvõtt ning inimeste vajadus neid praktikas kontrollida hakkasid omakorda koosmõjus teiste uute sotsiaalsete vormidega murendama ja muutma ka seni traditsiooniliselt seisuslikke Baltimaade kubermange.

Ühiskonna ja ajakirjanduse omavaheliste seoste kirjeldamisel on lähtunud ajakirjandusteoreetilistest lähtekohast, mille üks esindajaid Everett Rogers on hinnanud ajakirjandust instrumendina, mis soodustab ühiskonna moderniseerumiseks vajalike tehnoloogiliste, sotsiaalsete jt uuenduste levikut ja omaksvõttu (Rogers 1995). Üldisel tasandil, arvestades ajalehe eripära (regulaarne ja sagedane ilmumine, teadete avalik iseloom ja tarbimisväärtus, lähtumine reaalsusest jm (vt McQuail 2000: 4–5, 15–20)), kehtib nimetatud lähenemine ka eesti ajakirjanduse kohta 19. ja 20. sajandil. Hinnates aga eesti ajakirjandust ühe väljaande tasandil konkreetses ajas ja ruumis, on selle paradigma rakendamisel mõeldavaima rõhutada ühiskonna sotsiaalset konteksti ning objektiivseid tingimusi, sest ajalehe igapäevast ilmumist ja sisu mõjutasid need isegi rohkem kui ajalehe eripära kommunikatsioonivahendina. Pealegi oli 1886. aastaks, mil Karl August Hermann käe all hakkas Tartu ilmuma ajaleht Postimees, ajaleht kirjaliku kommunikatsioonivahendina rahva hulgas juba tuntud ja omaks võetud.

Kirjaliku kommunikatsiooni pealetung suulisele oli alanud Rootsi ajal, mil eestikeelse trükisõna ning koolihariduse üldine levik muutis 17. sajandi inimeste maailmakäsitlust (Veispaak 1990: 244, Paul 1999: 60–78). Kirjaliku kultuuri omaksvõtt oli olnud aga raske ja vaevaline, sest tegemist oli peaaegu eranditult rahva vaimule võõra baltisaksa pastorite kirjavaraga, mida oli keeruline mõista isegi sellel väikesel osal talurahvast, kes suutis neid vigases eesti keeles kirjutatud tekstede veerida (Vinkel 1966: 16–17). Kirjakultuur levis pikkamööda ka järgnevatel aegadel, kusjuures 17. ja 18. sajandi vahetuse katku-, nälja- ja sõja-aastad hävitasid suuresti kõik eelnenud saavutused.

Suuline kommunikatsioon oma mitmekesisuses vormides oli eesti talurahvakultuuris elav veel 19. sajandi keskpaigaski, kuid hakkas alates 1857. aastast, järjepideva eestikeelse ajakirjanduse algusest, üha kiiremini asenduma peamiselt kalendrite ning ajalehtede ja ajakirjade kaudu levitatava kirjaliku kommunikatsiooniga.

Põhimõttelise murrangu juhatas sisse eestikeelne kalender, mille esimesed peamiselt vaimuliku jutuosa anded ilmusid juba 18. sajandi kolmekümnendatel aastatel. Kalender muutus rahva hulgas kiiresti populaarseks, kui hakkas kalendaariumi kõrval avaldama praktilisi õpetusi ja juhtlauseid igapäevase elu korraldamiseks. Kalendrisabas avaldatud ilukirjandus, kus 19. sajandi alguskümnenditel hakkas kõrvuti vaimulike jutukestega ilmuma ka ilmalikke luuletusi ja palasid, ülevaateid võõrastest maadest ja kummalistest nähtustest, harjutas rahvast kirjasõnaga ning avardas tunduvalt talurahva seni väga paikset ja piiratud maailmapilti (Annus 2000: 11–25).

Kalendrist mõnikümme aastat hiljem, 1766. aastal, sündis ka eestikeelne ajakirjandus (Peter Ernst Wilde “Lühhike õppetud...”).

Esimeste eestikeelsete ajalehtede ja ajakirjade väljaandjad olid valgustatud baltisakslased, kes tahtsid maarahvast harida, aga ühtlasi manitseda neid kuulekusele, töökusele ja kasinusele selleks, et kõigil kohalikel – nii valitsejatel kui ka talurahval – oleks parem elu. Et Baltimaadel ilmunud kohaliku võõrkeelse eliidi – baltisaksa – ajakirjandus oli jõudnud eestikeelsete väljaannete asutamise ajaks juba sisemise diferentseerituse arengujärku, võttis tekkinud eestikeelne ajakirjandus vastu kahepoolsed mõjutused: baltisaksa ajakirjanduse konservatiivsemalt poolelt ajalehtede ja ajakirjade üldise ülesehituse ning baltlastest valgustajatelt rahvavalgustusliku hoiaku – ajakirjandus pidi rahvast harima ja kasvatama (Jansen 1994: 267–299).

Eestikeelne ajakirjandus kujunes omakeelset ühiskonda mõjutavaks ja suunavaks jõuks aegapidi, sõltudes selles protsessis küllaltki palju objektiivsetest tingimustest (majandusolud, rahva lugemisoskus, trükikodade olemasolu, tsensuur, postiteenistuse olukord jm). Objektiivsed tingimused määrasid ka eesti ajakirjanduse iseloomu: see sündis ja arenes rahvaajakirjandusena (Peegel 1989: 10–12). Siinjuures väärib rõhutamist asjaolu, et muude võimaluste puudumisel kujunesid just ajalehed ja ajakirjad oma auditooriumi sotsiaalse reaalsuse määratlemise üheks esmaseks allikaks ning kollektiivse identiteedi kõige laiemaga levikuga väljenduseks. Põhjuseks oli eelkõige see, et kuigi ajakirjanduslike väljaannete tegevusulatus ja piirid määras ühiskonna poliitiline süsteem, moodustas iga konkreetne väljaanne siiski teatud määral eraldiseisva, oma reeglite ja korraldusliku kavaga institutsiooni. Viimase toimimist mõjutasid oma seisukohtade, soovide ja eesmärkidega juba aga väljaande omanik, väljaandja ja toimetaja.

Eestikeelse ajakirjanduse esimest arenguetappi, aastaid 1766–1864, on hinnatud personaalse ajakirjandusena (vt Peegel 1966). Personaalse ajakirjanduse ajajärk on täheldatav kindla arenguetapina ka paljude teiste rahvaste ajakirjanduse ajaloos. Monograafias “Üks kirk, kolm mõõdet” on esitatud ülevaade nii eesti kui ka teiste rahvaste (vene, soome, saksa, inglise) personaalsest ajakirjandusest (Aru 2008: 9–19). Eesti ajakirjanduse ühe iseärasusena on toonitatud tõsiasi, et ühe isiku osakaal ja tähtsus jäid eestikeelses ajakirjandusmaailmas domineerima tunduvalt pikemaks ajaks kui näiteks Ameerikas, Inglismaal või ka Soomes. Selle põhjused peitusid valitsenud ühiskondlikes suhetes ning süsteemis. Alles viimaste põhjalik muutumine tõi endaga ajakirjanduse kasvamise kommertsiaalseks ettevõtteks, mille puhul muutusid nii väljaande eesmärgid kui ka toimimisloogika (Aru 2008: 20–21).

1860.–1870. aastatel, rahvusliku ärkamisaja tõusuperioodil, oli tänu eestlaste suhteliselt kõrgele lugemisoskusele (Eesti rahvastikust, välja arvatud Narva linn, oskas 1881. aasta rahvaloenduse andmeil lugeda 91,6 protsenti (Laul 1985: 297, vt Liivaku 1995)), ärkamisajal jõudu juurde saanud väsimatule pürgimisele hariduse poole ning seda kõike omakorda soodustanud majanduslikele ja sotsiaalsetele tingimustele eestlaste usk kirjutatud sõna – ka ajakirjanduse – jõusse suur. Kõik toimetajad ja väljaandjad püüdsid ajalehte või ajakirja koostada nii, et rahvas kirjutatust aru saaks. Ajaleht jagas talupoja igapäevaelus kasulikke teadmisi ja juhtnõure, kasutades uue informatsiooni esitamiseks selgitusi ja võrdlusi lugejale tuttavast ja omasest maailmast. Ajaleht tõi rahva ellu uusi mõisteid, tähendusi ja isegi tegevusi ning kiirendas selle kaudu ühiskonna uuenumist.

Eestikeelse ajalehe mõjukust suurendas ka asjaolu, et ühiskonnas polnud teisi omakeelseid institutsioone või organisatsioone, mis oleksid suutnud oma regulaarsuse, leviku ja uudiste levitamise kiirusega ajalehega võistelda. Ajaleht pakkus lugejale mitmekesisest informatsiooni ning täitis korraga mitut funktsiooni: oli õpetaja, juhendaja, kasvataja, toetaja, majanduslike tehingute sobitaja, vahendaja ja meelelahutaja.

Eestikeelse ühiskonna usaldus kirjutatud sõna ja ajalehe vastu andis omakorda tähtsust ja mõjukust ka selle väljaandjale. Ajalehe väljaandja oli oluline isik, ta nimi sai kiiresti tuntuks, tema sõnal oli kaalu. Peaaegu kõik Eesti suuremate ajalehtede väljaandjad ja toimetajad olid oma tegutsemisajal vähem või rohkem tuntud avaliku elu tegelased (Pallas 1999: 156–162).

Kuni 20. sajandi teise kümnendini, mil ajalehtede ja ajakirjade väljaandmine hakkas koonduma kirjastusühisuste kui majandamisüksuste kätte, olid ajalehe või ajakirja väljaandjad ühtlasi ka nende omanikud ja vastutavad toimetajad (sisuliselt peatoimetajad, kuid see termin tuli avalikult kasutusse alles 1928. aastal). Seega oli kirjastusühisuste tekkimiseni (Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, mille kätte läks ajaleht Päevaleht, asutati 1908. aastal) ning nende tegeliku rakendumiseni äriliste ettevõtetenä (sisuliselt alates 1918. aastast) võim ja mõju ühe väljaande üle endiselt koondunud üksikisiku kätte (Jaan Tõnisson oli ajalehe Postimees omanik koguni 1931. aastani (Aru 2008: 255–262)).

Personaalse ajakirjanduse periood väidetakse olevat lõppenud sellele iseloomulikul kujul 1860. aastate keskel (ajaleht Eesti Postimees oli juba kahepoolne, lugejate tagasisidega väljaanne, ajalehele saadeti 1864. aastal 200 kaastööd ja kirja (Eesti ajakirjanduse... 1994: 128)). Kuidas aga iseloomustada eesti ajakirjanduses aastaid 1864–1917, mil ühe isiku roll ajalehe juures oli veel vaieldamatult otsustav ja määrav? Monograafias on seda perioodi eesti ajakirjanduses nimetatud toimetajakeskseks ning isikut, kellel oli väljaande üle otsustusvõim (võimude piiratud määral), “väravavahiks” (Aru 2008: 21–28).

“Väravavahi” ja “väravavalve” mõiste kasutus lähtub eelkõige David White’i väljatöötatud kontseptsioonist ning sellesse Pamela Shoemakeri tehtud täpsustustest. D. White rõhutab väravavalvet kui protsessi, mille puhul valikuid informatsiooni edastamise kohta tehakse toimetuse sees (White 1950, Aru 2008: 23). P. Shoemaker on täiendustes D. White’i mudelile rõhutatud sotsiaalse konteksti olulisust väravavalves (Shoemaker 1991). Sotsiaalse keskkonna arvestamine on vajalik ka eesti ajalehtede ja nende toimetajate analüüsimisel väravavalve ja väravavahi mõiste abil. Sotsiaalse konteksti tegurite hulgast on siinkohal enim tähelepanu pööratud suhtevõrgustikule kodanikuühiskond-ajakirjandus-omakultuur ning nende omavaheleliste mõjutustele.

1.2. KULTUUR JA OMAKULTUUR

Eesti omakultuuri aluseks oli kultuurrahvaks saamise idee. Jakob Hurt sõnastas selle rahva arengu eesmärgina juba 1860. aastatel, määratledes kultuurrahvaks saamist kui arengufaasi, mil rahvas on sotsiaalselt liigendatud, valmis täitma kõige keerukamaid ühiskondlikke ülesandeid (Hurt 1939b: 65–68) (vt ka Karjahärm, Sirk 1997, Jansen 2004 jt). Rahvusliku kuuluvuse ja kultuurilise eripära tunnetamisele ning selle põhjal “oma” ja “võõra” kultuuri eristamisele toetuva omakultuuri kontseptsiooni tõsine konstrueerimine omandas aga selgepiirilise sisu alles 19. ja 20. sajandi vahetusel – seega alles siis, kui (eesti) kultuur, mis seni oli olnud ainult kirjelduse objektiks, jõudis enesekirjelduse tasandile (Lotman 1999: 46). See protsess, mis oli Euroopa suurte rahvaste kultuuride kujunemise ja muutumisega võrreldes suhteliselt hiline, takerdus Baltimaadel valitsenud baltisaksa aadli ja Vene keskvalitsuse agraar- ja seisuslik-hierarhilises võrgustikus. Kui see võrgustik hakkas Euroopa valgustusideede sissetungiga murenema, puudutasid muudatused kogu ühiskonda, sh ka Baltimaade põlisrahvaid, eestlasi ja lätlasi. Teaduse ning tehnika võidukäik muutis rahvaste mõttemaailma ja tegutsemisaluseid ning seni toimunud ühtlustatud seisuslikud võimusuhted asendusid järk-järgult kodanikuühiskonnale tunnuslike ratsionaalsusele rajatud suhete ja neile vastavate eesmärgipäraste vahenditega.

Omakultuur on seega üks kultuuri kihistusi. Kultuuri määratletakse seejuures kui protsessi, kui elulaadi, mis tugineb “mingisugusele ühiste tähenduste süsteemile” ehk põlvest põlve edasi antavale tähistuskorrale (Danesi, Perron 2005: 31). Kultuuri tõlgendatakse ennekõike kollektiivse mõistena, mis hõlmab inimese eetikat, mõttemaailma, loomingut ja palju muud (Lotman 2003: 7). Kultuuri sisuks kõige üldisemas plaanis on suhtlemine, sest kultuur on “ühine mingile kollektiivile – inimeste rühmale, kes elavad ühel ja samal ajal ning on omavahel teatava ühiskondliku korralduse kaudu seotud. Siit järeldub, et kultuur on inimestevahelise suhtlemise vorm ja et ta on võimalik üksnes niisuguses rühmas, kus inimesed suhtlevad” (Lotman 2003: 8).

Kultuur hõlmab kollektiivseid tähendusi ehk mingi rühma, ühiskonna või kollektiivi sees omaksvõetud uskumusi ja selgitusi (Sevänen 1998: 26). Igas kultuuris on palju erinevaid kihistusi, mis üksteist vastastikku mõjutavad, on omavahel vähem või rohkem aktiivses dialoogis (Lotman 1999: 18–26, Lotman 2003: 21). Seega on kultuur ka kui kuhjuv suhtevõrgustik, mis areneb kiirenevalt, sest uut ehitatakse ja luuakse varasematele saavutustele ja kogemustele tuginedes, kusjuures saavutuste ja kogemuste pagas aegade jooksul aina täieneb. Uue loomisel kasutatakse mõnikord hästi järele proovitud ja ammu välja kujunenud mudeleid, teinekord aga rakendatakse radikaalseid uuendusi (Sassoon 2008: 13, 17).

Samas on igas kultuuris ka oma ühisala, nn universaalkultuur, milles koonduvad uskumused, väärtused, hinnangud jms. Need on omased kõigile keeleruumi jagavatele inimestele, kes neid siis ka ühiste tõekriteeriumide põhjal omaseks ja tõseks tunnistavad.

Teun A. van Dijki järgi võib kultuuri ühisala nimetada “kultuuri teadmiseks” ehk kultuuri argiteadmiseks ning ühe kultuuri liikmed kannavad seda kui kollektiivset nähtust. Kultuuri ühisalal on omad moraaliprintsiibid, mis on neile kollektiivi liikmetele vaieldamatud kõnes, tegevuses, interaktsioonis (Dijk 2005: 54).

Just kultuuri ühisala võimaldab ühiskonna moderniseerumise protsessis, kus toimub senise ühtluse killustumine, struktuursete süsteemide ja institutsioonide suurenev eristumine ja spetsialiseerumine, formeeruvate erinevate kultuurikihistuste edasisi kokkupuutepunkte ja üksteisemõistmist (Turunen 1998: 117). Need uued kultuurikihistused, saanud elujõuliseks, võivad omavahel sulanduda, asuda võitlusse nende aktsepteerimise eest avaramal kandepinnal või omavahelise hegemoonia pärast ning järk-järgult saada omaseks ka kultuuri ühisalale (Dijk 2005: 56–57).

Eespool toodust lähtuvalt on monograafias omakultuuri all mõistetud inimestevahelist suhtlemist, mille käigus kasutatakse olemasolevat sotsiaalset kogemust ning toodetakse uusi tähendusi, toetudes omaksvõetud uskumustele, normidele, arusaamadele. Sotsiaalse kogemuse jagamine eeldab oma rahvus- või grupidunde omaksvõtmist ning teatavate tekstide (keel, ühiskondlikud praktikad, kommunikatsioonivahendid jm) kättesaadavust ning nende mõistmist – seega rahva jõudmist enesetunnetuse ja -kirjelduse faasi, arenemist ajaloo objektist ajaloo subjektiks. Omakeelne ajakirjandus kommunikatsioonivahendina saab seda protsessi otsustavalt kiirendada või vastupidi – pidurdada.

Universaalkultuurina, mis võimaldas Tsaari-Venemaa ühe ääreala, Eesti- ja Liivimaa kubermangu eri rahvakihtide omavahelist suhtlust ja läbikäimist, on käsitletud rahvakultuuri. 17. sajandi rahvakultuur oli Eesti- ja Liivimaal nagu mujalgi Euroopas (Sassoon 2008: 16–17) “igaühe kultuur”, s.t teine kultuur jõukamatele ja haritumatele ning ainus ülejäänutele (Vunder 2008: 69–70). Eestlastele kui maa põliselanikele oli rahvakultuur domineeriv kultuur 19. sajandi keskpaigani. Maad valitsenud seisusele – baltisaksa aadlile – aga oli see rahvakultuur vaid nn harrastuskultuuriks, mille vastu aeg-ajalt huvi ilmutati (nt valdasid mõisnikud talupoegade keelt, osalesid nende pidustustel jne). Samas polnud kumbki sotsiaalne grupp, ei talurahvas ega aadlikud, ka ise oma struktuurilt homogeensed, neis mõlemas oli omakorda mitmesuguseid kihistusi ja gruppe (vt ka Jansen 2007, Talve 2004, Zetterberg 2009). Kahe suure kultuuri, aadlike ja talurahva areng ei toimunud teineteisest isoleeritult, vaid kulges kompromisside ja muutuste teed vajaduste üha parema rahuldamise suunas (Vunder 2008: 68–70).

18. sajandil, seoses kaubanduse ja majanduse arengu ning trükikunsti levikuga, hakkasid majanduslikult ja sotsiaalselt parematel positsioonidel olnud isikud rahvakultuurist üha kiiremini eemalduma. Kõikide uuenduste mõjul toimus mõisnike elulaadis 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi alguses tähelepanuväärne murrang, mis haaras nii nende ehituskultuuri, suhtlemist, kodude sisustust, rõivastust kui ka toidumajandust (Talve 2008: 286–292).

Rahvakultuur oli samas 18. sajandi lõpul väga jäigalt piiratud pärisorjusliku süsteemiga. Viimane pärssis talurahva mis tahes omaalgatust ning lubas neil mõelda vaid äraelamis- ja toimetulekuvõimalustele. Põhimõtteline muudatus, mis avas tee mitmele uuele arengule, oli pärisorjuse kaotamine Eesti- ja Liivimaal 19. sajandi alguses. Kuigi talupojad vabastati maata ning nende eksistentsi aluseks sai teorendi nime saanud mõisniku määratud tingimustega mõisatöö, oli eestlane esmakordselt legaalselt vaba inimene. Tekkis võimalus uueks kommunikatsiooniks, uueks suhetevõrgustikuks, mis sai üheks aluseks seni universaalkultuurina arenenud rahvakultuurist oma väärtuste, ajaloolise kogemuse, normide, uskumuste ja tavadega omakultuuri konstrueerimiseks.

2. UURIMISMEETODID JA MATERJALID

2.1. SOTSIAALNE KONTEKST JA TOIMETAJAKESKNE AJALEHT

Autori käsitletav periood (1886–1935) jaotub ühiskondlik-poliitiliselt kaheks omavahel väga selgelt eristuvaks etapiks: Tsaari-Venemaa (1886–1917) ja Eesti Vabariigi aeg (1918–1935). Ühiskonnakorralduse muutumise päevil, aastatel 1917–1918, oli Eesti- ja Liivimaal võimujagamise ja -loomise protsessi segatud lisaks eestlastele, Vene tsaarivalitsusele ja kohalikule baltisaksa aadlile teisigi poliitilisi jõude (Landesveer, bolševistlik režiim), kes oma ambitsioonidega tekitasid küll probleeme ja uusi takistusi, kuid ei suutnud muuta üldist arengukäiku.

Mõlema oma olemuselt nii erineva perioodi analüüsimisel ajalehe Postimees vahendusel on autor lähtunud eesti ajakirjanduse ajaloo uurimisega kujunenud seisukohast, et just ajaleht, mis oli oma ajas kõige laiem levikuga avaliku informatsiooni kandja, sai soodustada või pidurdada uute teadmiste ja tähenduste omaksvõttu, mõistmist ning nende alusel suhtumise ja hoiakute kujunemist. Sellisena oli ajalehe roll oluline nii kodanikuühiskonna suhtevõrgustiku kui ka omakultuuri kontseptsiooni arendamisel.

Ühiskondlik-poliitiliste tingimuste kardinaalne muutumine aastatel 1917/1918 teisendas põhilikult eestikeelse ajakirjanduse ilmumistingimusi, eesmärgi ja sisu ning kogu ajakirjanduselu. Seega eristub ka ajalehe Postimees arenguloos väga selgelt kaks etappi: aastad 1886–1917 tsaarivalitsuse võimu all ja aastad 1918–1935 Eesti Vabariigis. Nimetatud etappidel toimus omakorda mitmesuguseid ajakirjanduselu arenguid ja muutumisi (nt tsaarivalitsuse repressioonid 1905. aasta lõpus, 1933. aasta augusti eeltsensuur jm (vt Aru 2008: 148–152, 266–268)), kuid etappide üldiseloom nendest ei muutunud. Esimesel ajajärgul pidi ajaleht seisma elementaarsete kodanikuõiguste saavutamise eest. Teisel ajajärgul ilmus aga ajaleht riikliku iseseisvuse tingimustes. Seadusandlikul teel olid siis kindlustatud kõik demokraatlikud kodanikuvabadused ning ajakirjanduse toimimist reguleeris pärast 1918. ja 1919. aasta üleminekuaega aastal 1923 vastu võetud liberaalne “Trükiseadus” (mida muudeti, täpsustati ja kitsendati sundmäärustega) (Aru 2008: 197–203, 213–214, 266–267, 276–277).

Aastad 1886 ja 1935 ei ole omavahel võrreldavad ühiskondlik-sotsiaalselt korralduselt, kultuuri- ja vaimuelult ega majanduslikelt tingimustelt. Siinkirjutaja jaoks ühendab neid nii erinevaid aastaid ajaleht Postimees.

Postimehel oli ajavahemikus 1886–1935 vaid kaks tegelikku omanikku ja juhti: Karl August Hermann (1886–1896) ja Jaan Tõnisson (1896–1935). Postimees oli mõlema juhtimisel toimetajakeskne väljaanne, suunatud ühiskonna teenimisele.

Uurides Karl August Hermannit ja Jaan Tõnissoni seisukohti ajalehe Postimees toimetajatena, kasutan nende kui värvavahi tegevuse analüüsimiseks viit tasandit: individuaalne, rutiinne, organisatsiooniline, institutsionaalne, sotsiaalne (Shoemaker 1991). Nimetatud tasandite siseste kriteeriumide eristamisel olen asjakohases kirjanduses esitatud kriteeriume (White 1950, Bass 1969, Dimmick 1974, Shoemaker 2001) konkretiseerinud lähtuvalt eesti ajakirjanduse eripärast. Nii olen täiendanud institutsionaalset tasandit iseloomustavaid kriteeriume ning lisanud poliitiliste parteide mõju hindamise kõrvale uue kriteeriumina sotsiaalsete sihtrühmade olemasolu ja toetuse. Sihtrühmade all on siinjuures mõeldud eeskätt ühistegevuslikke seltse.

Analüüsis rakendatud tasandid koos neid iseloomustavate kriteeriumidega on: individuaalne (toimetaja enda arusaamad, soovid, ambitsioonid ja isikukesksed eesmärgid), rutiinne (toimetusesisene töökorraldus ja -jaotus, ajalehe rubriigid ja kaastöödele esitatavad reeglid), organisatsiooniline (ajalehe väljaandmiseks vajalik majanduslik ja tehnoloogiline võimekus, allikate olemasolu ja kasutatavus), institutsionaalne (turu vajadus, tsensuuri piirangud ja suhted võimuga, sihtrühmade olemasolu ja nende toetus), sotsiaalne (vastavus ühiskonna ootustele ja kultuuriline uuenduslikkus).

Iga ajakirjanduslikku väljaannet võime analüüsida igal üksikul tasandil, rakendades selleks just seda konkreetset tasandit iseloomustavaid kriteeriume. Nii on võimalik koostada ülevaade ajalehe institutsionaalsest või organisatoorsest toimimisest ning otsustada ka selle üle, kes ja kuidas toimis sellel tasandil värvavahina. Siinkirjutaja rõhuasetus ei olnud aga mitte ajalehetöö üksiktasanditel, vaid konkreetse ajalehe toimetaja osal kõikidel nimetatud tasanditel. Just mitme tasandi toimimise ja rõhuasetuste kaudu peaks selguma, milline oli selle toimetaja või toimetuse rakendatud meedialoogika ehk milliseid tahke toimetaja oma ajakirjandustöös

rõhutas, tähtsustas või hoopis alahindas. Meedialoogika mõistmisel on aluseks David Altheide'i ja Robert Snow' esitatud teooria, et iga väljaanne kujundab välja oma meedialoogika, s.t põhimõtted, millest lähtudes väljaanne taasesitab ja peegeldab tegelikkust selle mitmekesisuses (Altheide, Snow 1979).

Meedialoogika rakendamine ühe väljaande juures võimaldab rääkida ühe konkreetse väljaande meediakultuurist. Väljaande meediakultuur on omane ainult ühele väljaandele. Seevastu meediakultuur laiemalt võib iseloomustada ka mingit ühiskonda või ajajärku, moodustades seejuures ühe kihistuse kultuuris (Lundby, Rønning 1991: 262–266). Kahes viimases tähenduses on meediakultuuri kujunemisel märkimisväärne mõju just ümbritsevatel sotsiaal-poliitilistel tingimustel.

Ajalehe Postimees aastakäikude 1886–1935 analüüs viiel nimetatud tasandil annab piisava materjali, et monograafias iseloomustada Karl August Hermann ja Jaan Tõnissoni tegevust ajalehe sisulise juhi ja suunajana, ajalehe värvavahina. Samuti võimaldab materjal kokkuvõtlikku ülevaadet Hermann ja Tõnissoni toimetamisel ilmunud Postimehe ajalehekultuurist.

Siinkirjutaja on valinud värvavahve-värvavahi toimimistasandite analüüsi aluseks ajalehe Postimees juhtkirjad. Põhjus on eelkõige selles, et just juhtkirjad sisaldasid kõige otsesemalt toimetaja vaateid ühiskonna üldistele probleemidele või päevakajalistele küsimustele ning andsid tunnistust ajalehe üldisest suundumusest (Aru 2008: 36–38).

Nii Karl August Hermann kui ka Jaan Tõnissoni ajakirjandusliku tegevuse käsitlemisel on autor püüdnud jääda valitud piiridesse ning vältida subjektiivset suhtumist Karl August Hermann ja Jaan Tõnissoni elutöösse. Et tegemist oli siiski kaasajas väljapaistvate isikutega, kes osalesid igas eluvaldkonnas, on monograafias viidatud ka nende vastuolulisele vastuvõtule ja reageeringutele nii kaasaegsete kui ka hilisemate uurijate seas (Aru 2008: 31–36). Teadlikest püüdlustest hoolimata pole monograafia aga siiski lõpuni hinnangutevaba. Juba analüüsimiseks valitud tekstid, Karl August Hermann ja Jaan Tõnissoni kirjutatud juhtkirjad, on vähem või rohkem hinnangulised. Need juhtkirjad on ju omamoodi informatsioonigeneraatorid, mis sisaldasid kokkuvõtteid paljudest olulistest päevaküsimustest ning suhestusid oma keskkonnaga, tekitades uusi suhtumisi, hinnanguid ja arvamusi.

Kodanikuühiskonna ja omakultuuri käsitlemisel toetusid mõlemad Postimehe toimetajad oma eelkäijate tööle. Sotsiaalse kogemuse väärtuslikkuse ja üldise progressi tunnistamine oli kõrvuti isiklike ambitsioonidega üks tõukejõude, mis neid mõlemaid ajakirjanduslikule tööle ajendas (Aru 2008: 43–46, 107–109, 311–314).

2.2. KODANIKUÜHISKOND JA OMAKULTUUR ENNE POSTIMEEST

1850. aastate lõpuni olid eesti talupojad lihtsalt “maarahvas”. See termin märkis, et eestlased olid selle paikonna põliselanikud, ning ühtlasi nende kuulumist talupojaseisusse.

See maarahvas, kes elas Vene keisririigi Balti provintssides (Eesti-, Liivi- ja Kuramaal), kujunes baltisaksa pastorite ja literaatide rahvalgustuse objektiks. Lähtudes oma tegevuses saksa rahvalgustuse mudelist – 18. sajandi keskpaigast alates tekkinud praktilisest reformi- ja kasvatusliikumisest, mis jagas talupoegadele igapäevaeluks vajalikke õpetusi, kuid ühtlasi püüdis muuta nende mentaliteeti –, oli neile baltisaksa valgustajatele vajalik oma objekti tunda ja mõista (Jürjo 2004: 8–12). 18. sajandi viimasel kolmandikul päädis valgustuspublitsistide töö enamasti talupoja kui tööjõu kaitsmisega nii mõisnike omavoli kui ka liigsete teopäevade ja koormiste eest, 19. sajandil aga mõjutas valgustuspublitsistide tegevus juba nii baltisaksa kultuuri- ja hariduselu kui ka esimeste eesti haritlaste mõttemaailma.

Nimelt jätkus 19. sajandi esimestel kümnenditel Balti ühiskonna kultuuriavalikkuse kujunemine saksa mustri järgi (Jansen 2007: 41–96). Seda kujunemist juhtis nüüd valgustusideest kantud usk, et ühiskonda saab paremaks muuta, kui kõik teavad oma kohta ja oma ülesandeid hoolega täidavad. Selle kõrval hakkas aga mõjule pääsema saksa romantismist lähtuv mõtteviis, mis lisaks tegelemisele omaenda rahvusliku omapäraga tõstis huviorbiiti kohaliku maarahva keele ja kultuuri (Jansen 2007: 102–103).

Maarahva vaimuelu avastamine oli osa rahva avastamise liikumisest terves Euroopas. Balti provintssides koondusid kohaliku maarahva keelest ja kultuurist huvitunud haritlased vabatahtlikkuse alusel intellektuaalsetesse seltsidesse. Kujuneva teadusavalikkuse tegevus (eelkõige estofiilne publitsistika) mõjutas ühiskonna kultuuriteadvust terve 19. sajandi vältel.

Kõige olulisemaks estofiilseks institutsiooniks kujunes 1838. aastal Tartus asutatud Õpetatud Eesti Selts. Selts seadis oma otseseks ülesandeks uurida maa ja selle põliselanike minevikku ja tänapäeva ning koguda ainelise ja vaimse kultuuri mälestisi (vt Õpetatud Eesti Selts 1838–1938).

Seltsi loomise ajaks oli saksa literaatide ja haritlaste sekka jõudnud juba ka mitu talupojarahva esindajat: Friedrich Robert Faehlmann, Dietrich Heinrich Jürgenson, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Faehlmann, kes oli seltsi presidendiks aastatel 1843–1850, suutis oma organisatoorse, teadusliku ja kirjamehetegevusega kujundada eesti keele edasiseks arenguks soodsaid tingimusi. Kõheldes ja kaheldes küll selles, kas eestlusel on tulevikku, ei kahelnud Faehlmann kunagi rahva arenemisvõimes ja keele rikkuses (Faehlmann 1999: 108–115).

Faehlmanni algatatud suurtöö – rahvuseepose “Kalevipoeg” – viis selle ilmumahakkamiseni 1857. aastal Õpetatud Eesti Seltsi egiidi all Fr. R. Kreutzwald.

Selsamal 1857. aastal hakkas Pärnus ilmuma ka eestikeelne nädalaleht Perno Postimees. Ajalehe toimetaja Johann Voldemar Jannsen pöördus esimeses numbris 5. (17.) juunil lugejate poole tervitusega: “Terre, armas Eesti rahvas!” See oli esimene kord, mil laiemale avalikkusele kuulutati maarahvast eestlastena. Need kaks sündmust, rahvuseepose ilmumine ja Perno Postimehe ilmumahakkamine, on omandanud tagasivaadetes ärkamisaja algust märkiva tähenduse (Laar 2005: 125–127).

Ühiskonna majanduslik arenemine ja sellega kaasnenud elukorralduse moderniseerumine mõjutasid rahvuslikku ärkamisega ja aitasid kaasa rahva eneseteadvust ärgitavate ideede levikule. Talupoegade maaomandi teke, mis sünnitas korraga nii peremehi kui ka linnatöölisi ning lõi uue sotsiaalsete suhete võrgustiku kaudu uuel elutunnetusel põhineva sotsiaalõigusliku positsiooni, hoogustas eestlaste pürgimist hariduse poole. Lisaks kõikide sisemaiste tegurite omavahelisele kooskõlale soodustas eesti rahvuslikku ärkamisega ka rahvusluse areng mujal Euroopas, eriti lähinaabrite juures (Laar 2005: 100–136).

Rahvuslikul ärkamisajal hakkas kujunema eesti avalikkus peamiselt rahva enesealgatust ja koostegemist soodustavate laulu- ja mänguseltsidena ning põllumajanduslikku arengut hoogustavate põllumeeste seltsidena (Jansen 2007: 502). Seda kujunevat avalikkust ühendas omavahel eestikeelne trükisõna, ennekõike ajalehed ja ajakirjad.

Johann Voldemar Jannsen nimetas oma toimetatud nädalalehtedes Perno Postimees (1857–1863) ja Eesti Postimees (1864–1880) maarahvast eestlasteks ning kinnitas eestlaste võrdväärsust teiste rahvastega: “Häbbenegem ennast allati, kui rummalad olleme, agga ei ial mitte sepärrast, et eestlased olleme. Ennam ei või ükski olla kui innimenne ja innimenne on eestlane ka...” (PPm 1859: 13).

Oma osa rahvusliku kultuurikontseptsiooni eelkäijatena andsidki Jannseni ajalehed eelkõige sellega, et Jannsen suutis nendes väga personaalse lähenemisega tuua rahvani uued mõisted (ühistegevus koorilaulu ja seltsielu näol, ühislugemine kui üks koduõpetuse viise), muutes need “võõrast” (“perifeerses” – Lotman 1999: 19) omaseks ja arusaadavaks informatsiooniks. Informatsiooni mõistetavus kergendas aga uue kogemuse omaksvõttu.

Ärkamisaja Eesti ühiskond oli kiire ja intensiivse kasvu ühiskond. Majandusliku jõukuse tõusule lõi aluse 1860. aastatel Aleksander II valitsemisajal läbi viidud maareform, mille tulemusel tekkisid eestlastest maaomanikud ja rentnikud. Kõrvuti talupoegade maaomandi tekkimisega algas linnade kasv – sealse tööstuse, kaubanduse, üldise liikumisvabaduse ja kiirema suhtluse õhkkonnas tekkisid kiiresti uued sotsiaalsed ja kultuurilised vajadused (Kruus 1928: 80–91). Samas olid valikuvõimalused eestlastele väga piiratud – baltisaksa kultuuri- ja võimumaailm oli kauge ja end talurahvast mitmesuguste tõketega eraldanud. Vene võimust ja valitsusest näisid tsaar ja keskvoim eestlastele üldjuhul küll targa ja heana, kelle poole isegi palvekirjadega pöörduti (Kruus 1957: 9–87), kuid üldisemas plaanis olid eestlastele võõrad nii vene keel kui ka meel. Kuigi talupoegade esinduse palvekirjas 1864. aastal Aleksander II-le ning 1881. aastal eesti seltsidelt Aleksander III-le paluti senisest suuremat administratiivset allutamist Vene võimudele ning toetati senaator Nikolai Marnasseini revisjoni Liivi- ja Kuramaal (1882–1883), oli selle alus eelkõige vastuseis baltisaksa erikorrale, mitte niivõrd poolehoid Vene administratsioonile (Raun 2009: 123).

Eesti soost haritlastest kui omaette sotsiaalsest grupist saame hakata rääkima alates ärkamisajast, mil majanduslikud ja sotsiaalsed tingimused olid tekitanud võimalusi eestlaste jõudmiseks kõrghariduseni Eestis ja Peterburis ning keskastme haritlased olid saanud võimaluse lülituda haridusellu maal (Karjahärm 1997: 15–130). Kujunenud haritlaskonnal oli kohalikes oludes edasipürgimiseks valida, kas toetuda baltisaksa või vene kultuurile või hakata looma mingit oma, nn kolmandat teed.

Seega oli oma eesti kultuuri ehk oma tee otsimine eelkõige valikute küsimus. Valida oli kahe seni ühiskonnas valitsenud “võõra”, kuid olemasoleva (baltisaksa ja vene) kultuuri ning suuresti alles ainult usuga tuleviku-võimalustesse seotud omakultuuri vahel.

Eestlaste oma ühiskonna arengu sõnastajatena kerkisid esile kaks rahvajuhti, Jakob Hurt ja Carl Robert Jakobson (vt Jansen 1987, 1971, Kruus 1939, Laar 1995).

Nende kahe mehe tegevuses eestlaste oma tee võimaluste otsimisel ja edasiliikumise sõnastamisel oli eristavaks jooneks toetumine ühele kahest siinsetel aladel valitsenud suurest kultuurist – baltisaksa või vene kultuurile. Samas oli Hurda ja Jakobsoni tegevus koos nendevaheliste eriarvamustega kujuneva Eesti ühiskonna arenguteedest selge tunnistus nende usust eesti rahva tulevikku. Saksa romantismist ja herderlikest vaadetest lähtunud Hurt uskus väikese rahva saamist vaimult suureks, kui selle nimel vaid ennast haritakse ja tööd tehakse (Hurt 1939b: 68, 71, 75–76). Jakob Hurda sõnul oli eestlaste ülesandeks “oma elu rahvuslikult üles ehitada” ja “sammuda rahvaelu väljakujundamisele rahvuslikus mõttes” (Hurt 1939c: 151–153). Hurt oli mis tahes überrahvustamise vastu, kinnitades: “Meie tahame oma rahvuse juurde jääda seepärast, et ühelt poolt kujunenud ajalooliste olukordade juures eesti rahva überrahvustamine võimatu on, teiselt poolt aga kõik überrahvustamiskatsed ainult kahjulikult mõjuvad” (Hurt 1939c: 152). Eestlaste kui rahvuse olemasoluks ja väljaarendamiseks vajaliku kultuuriprogrammi loomisel soovitas Hurt eeskujuks saksa kultuuri ja selle saavutusi (Hurt 1939a: 62).

C. R. Jakobson seevastu kritiseeris oma ajalehes Sakala kõike, mis oli seotud baltisakslusega, mõistes hukka peaaegu kõik baltisaksa institutsioonid ning tunnistas luterliku kiriku eestlaste vaimupimeduse kantsiks (Jakobson 1959: 398–410). Oma võitluses baltisaksluse vastu lootis Jakobson Vene keskvõimule, kelle tegevus pärisorjuse kaotamisel ja teistegi uuenduste siseseviimisel oli Jakobsoni meelest kindel märk sellest, et Eesti saab oma arengus toetuda vaid Vene keskvõimu reformikavadele (Jakobson 1959: 295–306). Jakobsonil oli jõudu ja julgust esineda leheveergudel rahvuspoliitiliste seisukohtadega. Üks tema põhiteese oligi selles, et eestlased ei saa rahvana areneda, kui nad ei saavuta poliitilist võimu, esindatust Balti maapäevadel ja kohalikes valitsusüksustes. Oma ajalehekirjutiste julguse ja poleemilisusega äratas Jakobson lugejates suurt huvi, tuues küsimuse Eesti arenguteest kitsamast haritlasteringist avalikkuseni. Jakobsoni toimetamisel (aastatel 1878–1882) kujunes ajaleht Sakala esimeseks eesti poliitiliseks ajaleheks. Me võime Jakobsoni Sakalat hinnata eesti rahva – enekõike talurahva – ümberkujuneva teadvuse juhina, sest selles esitati esimest korda lisaks kultuurilistele eesmärkidele ka konkreetsed kavad ja nõudmised poliitiliseks ning majanduslikuks edasiliikumiseks.

Jakobsoni ja Hurda seisukohtade vastandlikkus, aga veelgi enam asjaolu, et need jõudsid tänu rahvusliku ärkamisajaga kõrvuti kulgenud ühiskonna liikuvuse ja kommunikatiivsete võimaluste kasvule (raudteede ehitamine, kaubanduse kasv, postiühenduse paranemine, trükisõna areng) suurema auditoriumini kui eales varem, võimaldab tõdeda, et just Hurda-Jakobsoni ajal hakkas esimest korda eesti kultuuriloos oma kaasaega kujundama ja mõjutama loova ja juhtiva isiku ehk tänapäeva mõistes vaimse liidri küsimus (Talve 2008: 58). Oskar Loorits on käsitlenud Hurda ja Jakobsoni ideid ja tegevust koguni eesti haritlaskonna teise sugupõlve vastandpaarina, tõdedes samas, et selle sugupõlve suurimaks nõrkuseks oli asjaolu, et juhina ei kerkinud esile J. V. Jannseni järglast, Jakobsoni ja Hurda vaateid sünteesivat juhti-suurkuju. Vananev Fr. R. Kreutzwald ja luuletaja Lydia Koidula, kes mõlemad hoiatasid nii vene kui ka balti tee ohtude eest, ei suutnud oma hoiatust piisavalt kuuldavaks teha (Loorits 1955: 100–108).

C. R. Jakobsoni tegevus katkes tema ootamatu surmaga 1882. aastal. Kaheksakümnendate aastate alguses tõmbus avalikust tegevusest kõrvale ka Jakob Hurt. Pettunud ärkamisaja suurettevõtmiste (Eesti Kirjameeste Selts, Eesti Aleksandrikool) hääbumises juhtide omavahelisse näaklusesse ja Vene suurvõimu intriigidesse ning väsinud tõrjumast baltisaksa kirikutegelaste süüdistusi oma rahvusliku tegevuse aadressil, asus Jakob Hurt 1880. aasta sügisel tööle Peterburi Jaani koguduse õpetajana. Tundes kohustust ja kutsumust jätkata oma tööd eestlaste kasvamisel kultuurrahvaks, algatas Hurt rahva ajaloolise pärimuse ja rahvaluule kogumise. Hurda juhitud rahvaluule suurokogumised (alates 1888. aastast) äratasid laiemate ringkondade huvi oma mineviku vastu. Hurt suutis mõtestada rahva elu loomulikku osa – rahvaluulet – kui erilist väärtust, kui tähtsaimat tunnistust rahva olemisest. Rahvas tunnetas rahvaluule ühiskogumises oma identiteeti ning ühiselt jagatud kogemuse tähtsust, ammutades kogumisaktioonidest sotsiaalset eneseusku.

3. TULEMUSED JA JÄRELDUSED

3.1. K. A. HERMANNI POSTIMEHE KODANIKUÜHISKOND JA OMAKULTUUR (1886–1896)

Ajaks, mil Karl August Hermann, filoloogiadoktori kraadini jõudnud rahvuslikult meelestatud haritlane, hakkas Tartus välja andma ajalehte Postimees, oli eestikeelne kodanikuühiskond end teostamas eeskätt vabatahtlike laulu- ja mänguseltside ning põllumeeste seltside toel. Aastatel 1860–1881 oli kasvanud maa-alkkoolide arv Eestimaal ja Põhja-Liivimaal ning 1860. aastate lõpust kehtima hakanud koolikohustus oli kindlustanud eestlaste lugemisoskuse (Andresen 1974: 113–128).

Eesti keeles ilmus koos lisadega 21 ajalehte ja ajakirja. Ühtaegu kasvas ka eesti keeles ilmuvate raamatute arv, jõudes sajandi viimaseks kümnendiks 186 nimetuseni aastas (Antik 1936: 28–29). Rahvas püüdis haridusele ja uskus kirjasõna jõusse.

Hermanni tegevuseks poliitilise nädalalehe juhina oli varasemate aastakümnetega alus loodud: maarahvas oli eestlasteks kasvanud ning tahtis koos- ja ühistöös edasi areneda. Oodati uut juhti ja järgmist arenemisetappi. Karl August Hermann oli tahtnud saada juhiks, Eesti Kirjameeste Seltsi presidendiks, juba alates 1881. aastast (Tuglas 1958: 165–228). Ajalehe Postimees toimetaja ja väljaandjana oli tal võimalus tõusta kogu Eesti avalikkuse juhiks.

Karl August Hermanni toimetajatööd ajalehes Postimees raamis Vene tsaarivalitsuse püüde tugevdada Balti kubermangudes Vene mõju viisil, mis ei suurendaks kohalike rahvaste õigusi (Karjahärm 2010: 354). Eesti kultuuriloos on Vene suurvõimu plaanitud tegevusi alates senaator Nikolai Manasseini revisjoni algusest aastatel 1882–1883 nimetatud üldjuhul venestamiseks (vt Tuglas 1926, Suits 1999, Jansen 2004, Laar 2005, Talve 2008, Raun 2009 jt).

Autorile on sümpaatne Toivo Rauna lähenemisenurk, mis eristab tsaarivalitsuse reformides kahte poolt, administratiivset ja kultuurilist venestust (Raun 2007: 130), eelkõige seetõttu, et neile kahele küljele vaatasid ka eestlased ise erineva pilguga. Administratiivseid reforme pooldati, sest nendes nähti võimalust murda baltisaksa ülemvõim, kultuurilisele (keeleline, hariduslik ja usuline) venestamisele oldi vastu, sest rahvuslik ärkamisaeg oli tõstnud lootusi eesti keele kui oma keele elujõust ja suutlikkusest. Rünnautes eesti keele vastu nähti otsest ohtu ümberrahvastumiseks (Raun 2009: 127–131).

Tegelikkuses oli kõik keerukam, sest administratiivne ja kultuuriline valdkond segunesid omavahel. Näiteks kohtute venestamine, mis tähendas küll mõisnike omavoli kärpimist, muutis kohtusüsteemi rahvale võõramaks, sest kohtutoimingute juures tuli kasutada vene keelt, mida rahvas oskas üldjuhul vähe ja halvasti. Haridussüsteemi venestamine, mis toimus järk-järgult 1880. aastate keskpaigast kuni 1890. aastate keskpaigani, ei saavutanud siiski eestikeelse õpetuse täielikku kadu. Seda aitas hoida selline lihtne ja maarahva juures juurdunud traditsioon nagu laste õpetamine kodus.

Manasseini reformide aega sumbus ka eestlaste rahvusliku ärkamisaja suur ühiskondlik aktiivsus. Selles oli oma osa ka majandustingimuste halvenemisel ja alles kujunemisjärgus oleva Eesti ühiskonna sisemiste vastuolude kerkimises. Näib, nagu oleksid just siis valla pääsenud agraarühiskonna moderniseerumisega kaasnevad sisemised konfliktid ja soovimatud tagajärjed, mille alla mattusid nii Eesti Kirjameeste Selts (1868–1893) esimese ülemaalse eestlaste endi loodud ja korraldatud organisatsioonina kui ka Eesti Aleksandrikooli ülesehitamine: kool avati loodetu asemel venekeelse õppeasutusena (1888–1906).

K. A. Hermann tegutses poliitikalehe toimetajana keset majanduslikke ja ühiskondlikke probleeme, olles sunnitud ajalehes kajastama muutusi, võtma seisukohti ning andma hinnanguid, sest lugejad ootasid ja eeldasid seda.

Hermanni toimetajatöö lähtealus oli kultuurirahvuslik. Rahva kultuurilises arendamises ja kasvatamises nägi Hermann kõikide oma toimetaja-aastate vältel ka oma ajalehe peamist ülesannet. Seda vaatenurka ajalehe ülesannetest ta ei korrigeerinud ega laiendanud (Aru 2008: 100–106).

Käsitledes Hermanni toimetajatööd viiel erineval tasandil, saame kokkuvõttes Hermanni kui toimetajat iseloomustava pildi. Selle pildi üks läbivaid tunnusoone on Hermanni lähtumine isiklikest hoiakutest, seisukohtadest ja arvamustest. Hermann soovis ise kontrollida ja suunata ajalehenumbrite koostamist, otsustada juhtkirjade

sisu üle, korraldada trükikoja ja talituse tööd. Paljude muude endale võetud ülesannete ja kohustuste tõttu jäi tal aga ajalehe jaoks aega märksa vähem, kui seda oleks olnud vaja ajalehe sisu hoidmiseks päevakajalise ja stabiilsena (Aru 2008: 47–50).

Hermanni-aegses Postimehes ilmusid küll kindlad rubriigid, korrapäraselt avaldati ilukirjandust, teateid, ülevaateid, samas aga jäeti avaldamata selged reeglid ajalehe kaastöölisele ning kehtestamata ka toimetusesisene tööjaotus, viimast eelkõige seetõttu, et Hermann soovis ajalehte teha äärmiselt kokkuhoidlikult ning rakendas igal võimalusel palgalise tööjõu asemel hoopis oma pereliikmeid. Toimetusetöö korraldamatus ja Hermanni soov kõike kontrollida, mis tema ajanappuses tekitas toimetuses vaid segadust, jätkus Hermanni Postimehes ka pärast seda, kui see oli 1891. aastal saanud esimeseks eestikeelseks päevaleheks (Aru 2008: 73–77).

K. A. Hermanni asumist ajalehe Postimees väljaandjaks ja toimetajaks aastal 1886 oli tervitanud kogu eesti-meelne haritlaskond eesotsas Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmetega. Seltskond ootas ja lootis, et Postimees tõuseb Hermanni käe all eesti seltskonna uueks liidriks, ning oli selle nimel valmis koostööks ja kokkulepeteks. Kuid Hermann ei usaldanud talle pakutud tugipunkte ega kiirustanud neid juurde looma. Pigem oli ta ettevaatlik ja kahtlustav, kippudes segi ajama enda kui autori (muusika- ja kirjandusteosed) ja kui poliitikalehe toimetaja rolli. Ajaleht oli küll rahvusmeelne, kuid toimetaja hoidus avaldamast oma arvamusi küsimustes, mis avalikkust tegelikult huvitasid. Hermanni ettevaatlikkus ja kramplik püüe mitte võtta seisukohta Eesti ühiskonda puudutavates küsimustes paistab eriti silma seoses Eesti Kirjameeste Seltsiga. Ajalehest on leida vaid sõnumeid seltsi kokkusaamistest ja üksluiseid kirjeldusi koosolekutest, kuigi Hermann oli alates 1890. aastast seltsi president ning tal oli seetõttu seltsi arengust parem ülevaade kui kellelgi teisel (Tuglas 1958: 248–307, Aru 2008: 66–70).

Vastuoluline oli Hermann ka oma suhtumises baltisakslusse ja Vene riigivõimu.

Ühes lehenumbris kiideti sakslasi nende omavahelise kokkuhoidmise ja hariduse eest. Ühiseluliste väärtustena, mida eestlasedki peaksid sakslastelt õppima, nimetati ühtsust, usaldust, isamaalist meelt (PM 1886, nr 51). Mõni number varem oli Hermann aga kinnitanud, et eesti rahvas peab olema rahul kõigega, mis Vene vägevad valitsejad otsustavad, sest valitsus lubab seltse asutada, koosolekuid pidada ja seda tuleb kõrgelt hinnata (PM 1886, nr 48). Hermann oli oma arvamustes kõikuv ja see kajastus ka ajalehes. Hermann ei kujudanud oma Postimehega selget ja üheselt arusaadavat suhtumist ühiskondlikesse päevasündmustesse ega tulevikuvõimalustesse.

Venestamise edenedes, selle jõudmisega kooli-, kohtu- ja sotsiaalellu ajavahemikul 1880–1890 suurenes Postimehe juhtkirjade venemeelsus. Kogu eesti ajakirjandust ja ka Hermanni hirmutas võimude käitumine ajalehega Virulane: 1888. aastal saadeti ajalehe väljaandja Jaak Järv administratiivkorras maalt välja ja ajaleht suleti (Ibius 1967: 483–489). Nii see sündmus kui ka tsensor Eugen Janseni noomivad sõnad ajalehete toimetajatele järgmisel aastal, et toimetajad ei toeta küllaldaselt valitsuse reforme (Issakov 1971: 128), muutsid Hermanni kirjutised Postimehes veelgi ebamäärasemaks ja üldisemaks.

K. A. Hermanni nõrkus toimetajana väljendus kõige suuremal määral kahel tasandil – toimetuse rutiinsel ja organisatsioonilisel korraldamisel. Need nõrkused ei lubanud kujuneda Hermanni Postimehe ümber tugevat ja üksmeelset toimetust, sõnastada ajalehe ilmumisprogrammi ega kujuneda ajalehel avalikku elu suunavaks keskpunktiks (Aru 2008: 103–104). Kokkuvõttes ei lubanud need puudujäägid ja nõrkused ka Hermannil endal tõusta poliitilise ajalehe toimetajaks – väravavahiks, kuigi oma ettevõtlikkuse ja töökusega oleks ta seda igati väärinud.

Kõige suuremaid tulemusi saavutas Hermann toimetajana, kui tema tegevust hinnata sotsiaalses kontekstis. Hermanni Postimees väärtustas ja toetas kodanikuühiskonna edendamist ning omakultuuri arengut. Kodanikuühiskonna edendamises on tähelepanuväärne Hermanni kui ajalehetoimetaja roll koorilaulu ja laulupidude propageerimisel ja korraldamisel. Oskuslikult ja tulemuslikult kasutas ta Postimehe võimalusi sellekohase informatsiooni levitamiseks.

Hoolimata Hermanni nõrkustest Postimehe kui poliitilise ajalehe toimetamises, tagas Hermann toimetajana Postimehe näol stabiilse ilmumiskoha kujunevale eestikeelsele ilukirjandusele, kirjanduskriitikale ning ajalookäsitlusele (vt Vahter 1990). Kõikide aastakäikude vältel rõhutas Hermann muusika, lugemise ja emakeelse kirjanduse olulisust, hinnates eelkõige kirjanduse kasulikkust rahvaalgustuslikust aspektist: “Kaunis kirjavara on see, mis inimeste vaimud haljendama, õitsma ja kaunist vilja kandma paneb. Üksnes selle rahva elu on õitsmas ja vilja kandmas, kellel tuumakas kirjandus on, tuumakad raamatud, mis vaimu ja südant harivad” (PM 1891, nr 48).

Postimehe kirjutised kultuurist, mis esimestel ilmumisaastatel olid ülekaalukalt eesti keelest, laulust ja laulupidudest, keskendusid 1888. aastast, Jakob Hurda üleskutsest rahvaluule suurkogumiseks, rahvaluulele, rahvaviisidele, nende tähtsuse ja tähenduse selgitamisele.

Hermanni Postimees oli ka Jakob Hurda rahvaluule suurkogumise kõige järjekindlam ja hoolsam toetaja. Kuigi Hermanni enda sulest ilmunud üleskutsed rahvaluule kogumiseks ja ülevaadet kogumistulemustest olid enamasti üldsõnaliselt tunnustavad, oli Hermanni ja Hurda koostatud ülevaadete avaldamise regulaarsusel oluline mõju ülemaalise kogumisaktiooni õnnestumisele.

Omakultuuri kontseptsiooni kõige olulisemaks edasiarenduseks Hermanni Postimehes kujuneski ajalehe kasutamine eestlaste oma ajaloo kogumiseks ja hindamiseks. Jakob Hurdast alanud muinasaja eestlaste vaimse kultuuri väärtustamist, ajaloo kui kõrgemast loojast juhitud progressi poole viiva protsessi kirjeldamist arendas Hermanni Postimehes ajalehe kaastöölisenä Villem Reiman. V. Reimani kirjutised andsid Hermanni Postimehele rahvuspedagoogilise sõnumi ning jätkasid Jakob Hurda ja Carl Robert Jakobsoni alustatud (C. R. Jakobsoni "Kolm isamaa kõnet" (1870) ja J. Hurda "Pildid isamaa sündinud asjust" (1879)) Eesti ajaloo mõtestamist euroopalikus kultuuriruumis, kus ideaalseteks väärtusteks olid humanism ja ratsionalism (Reiman 1908: 18–19).

19. sajandi kaheksakümnendate aastate lõpu ja üheksakümnendate aastate alguse Eesti meediakultuuri võib nimetada isikukeskseks, idee- ja eesmärkidevaeseks. Kui üldse püüti luua oma meediakultuuri, oma väljaande kultuuri, siis tehti seda eelkõige pragmaatilistest seisukohtadest lähtudes, et ellu jääda, mitte üldisemast eesmärgist või üldisemast aatest.

Nii sai Jakob Kõrvi ajalehest Valgus venestuse ja võimude valimatu kiitja, sest võimude heatahtlikkus tagas teisejärguliste ilukirjanduslike juttude avaldajale probleemitu ilmumise ning majandusliku tulukuse (Weinrauch 1984: 45–47). Isegi Ado Grenzsteini Olevik, mis oli kaheksakümnendate aastate alguses oma igati kaasaegse sisuga vaieldamatult kõige edumeelsem ajaleht, liikus rahvuslikult vaatepunktilt venesõbralikkusele seetõttu, et Grenzstein ei hinnanud võimalikuks eestlaste edasist püsimist rahvusena ning sellest tulenevalt ei näinud ta ka vajadust rahvuslikkust toetava väljaande järele. Igati kasulik oli talitada ja kirjutada nii, et vältida võimude meelepaha ja karistusi. Hurda-Jakobsoni aastate idealism ja usk eestlaste oma arengutee võimalikkusesse olid neil aastatel asendunud praktilisema ellusuhtumisega. Kõikuma löönud püüde rahvusliku eneseteostuse poole võttis sellest perioodist kokku Jaan Jõgever oma artiklisarjaga ajakirjas Oma Maa. Jõgeveri väitel oli luuleline ajajärk eesti rahvusluses möödas, sest eesti inimesed ei ole enam rahvusküsimusest huvitatud. Haritlastel aga pole jõudu ega tahtmist avaliku elu kujundamisega tegelda (OM 1888, nr 5). Hermanni Postimees sobitus ajakirjanduselu valitsenud loogikasse – pragmaatilisse ellujäämisesse – ja eristus teistest väljaannetest oma vaieldamatu isamaalise tundelisuse ning üldsõnalise rahvuskultuurilise idee toetajana.

3.2. KODANIKUÜHISKONNA ARENDAMINE JA OMAKULTUURI KASVATAMINE AJALEHE POSTIMEES PROGRAMMILISTE EESMÄRKIDENA AASTATEL 1896–1901

Jaan Tõnisson alustas tööd ajalehe Postimees vastutava toimetajana 1896. aasta lõpus, kui täitus Tartu rahvusmeelsete haritlaste Villem Reimani, Oskar Kallase ja Jaan Tõnissoni pikka aega õhus olnud unistus ja nad ostsid Karl August Hermannilt ajalehe Postimees (Aru 2008: 107–109).

Postimehe omandanud haritlased polnud ajalisel küll kauged K. A. Hermannist, A. Grenzsteinist, J. Jõgeverist ja Mihkel Veskest, kuid ometi oli suhtumistelt ja seisukohtadelt tegemist kahe erineva seltskonnaga. Need erinevused ei tulenenud mitte niivõrd läbitud haridusest, kuivõrd ümbritsevate olude kiirest muutumisest. Just üldine õhustik kujundas uue seltskondliku jõuna esilekerkinud haritlaste iseteadvust ning selle kaudu ka vahet nende suhtumises kahte siinmail valitsenud valitsusvõimu, baltisakslusesse ja Vene administratiivvõimu. Enamik noorema põlvkonna haritlasi oli oma hariduse saanud küll venekeelses haridussüsteemis, kuid ei hellitanud enam lootusi Vene suurvõimu heatahtlikkusele. Neis oli säilinud lojaalsus riigikorrale, kuid ühes sellega taas tugevnenud see Hurda ja Jakobsoni aegadel küpsenud usk oma tee, eesti arengutee võimalikkusesse. Seda usku toitis ka asjaolu, et Vene keskvõimu reformikava oli murendanud baltisaksa seisulikkude ülemvõimu, laiendamata siiski märkimisväärselt oma mõjuvälja.

Jaan Tõnissoni kui toimetaja põhimõtteline erinevus Karl August Hermannist toimetajana oli esimese veendumus, et ajalehel peab olema selge ja arusaadav ilmumisprogramm ning et see programm peab oma sisus vastama rahva kui lugeja ootustele ja vajadustele (Aru 2008: 110–114). Tsaari-Venemaa tsensuuritingimustes

(1896–1917) ei saanud ajalehe ilmumisprogrammi otsesõnu kirjutada ühiskondlik-poliitilisi seisukohti, kuid selles sai väljendada oma üldist meelsust. Tõnissonil ajalehe Postimees juhina oli see meelsus ennekõike sotsiaalne ja rahvuskultuuriline. Erinevalt eelkäijatest ei seadnud Tõnisson rahva arengut ja edu (mis eelkõige tähendaski tegutsemist suunas, mis tagas rahva jaoks parima tulemuse) sõltuvusse välisest orientatsioonist – saksa või vene eeskujust või abist –, vaid eelkõige rahva enda sisemisest jõust ja tublidusest.

Tõnisson püüdis Postimehe abiga hakata looma eesti rahvusluse universaalset ideoloogiat, mis sobinuks Eesti ühiskonna kui terviku vajadustele. Rahva sotsiaalne kihistumine jäeti selles tähelepanuta, lähtuti vaid rahvusliku ühtsuse visioonist kui edasise arengu alusest ja eeldusest.

Tõnissoni juhtisid aated ja ühiskondlikud eesmärgid, mille elluviimist Postimehe juhina alustas ta toimetuse sisemise töökorralduse loomise ning ajalehe ilmumistingimuste parandamisega (Aru 2008: 115–118). Tööd toimetuselikemetega toetas ajalehele uute kaastööliste ja toetajate otsimine ning oma häälekandjana ajalehte vajavate sihtrühmade asutamine (uute seltside näol).

Jaan Tõnissoni sõnastatud Postimehe ilmumisprogrammi aluseks said mõisted “rahvuslik iseolemine” ja “rahvuslik iseteadvus”. Rahvuslik iseolemine märkis siinjuures rahva kui elava organismi õigust areneda vaimset ja majanduslikult kõikidele rahvastele ühise eesmärgi – inimliku täiuslikkuse – suunas. Selles arenemises oli rahvusliku elu mõte ja ülesanne (PM 1903, nr 157). Rahvuslik iseteadvus tähistas aga rahvuse vaimset elu, rahva enesetunnetust ja -teadvust ning rahvustunnet. Kahe mainituga oli tihedasti seotud mõiste “kõlbelisus”, kusjuures võrdväärselt tähtsad olid nii “kõlbeline iseolemine” kui ka “kõlbeline iseteadvus”. Neile liitusid “kõlbeline karskus”, “kõlbeline vabadus” jms. “Kõlbelisus” ei märkinud seejuures mitte ainult moraaliprintsipi, vaid oli elu mitmekesisust sidustav juhtniit, tagatis rahva edenemiseks ja kestmiseks. J. Tõnisson kinnitas Postimehe kaudu lugejatele: “Rahvaid kannavad edasi püüded kõlblisel alusel” (PM 1903, nr 287). Kõlbeline elu oli rahva elujõu allikaks (PM 1899, nr 4), mis juhtis ka kõige üldisema ja suurema eesmärgini, tõsise ja täieliku inimsuseni (PM 1901, nr 184). Viimane oli kõrgemal isegi rahvusest: “Kõrgem kui Eesti rahvuse küsimus on inimsuse küsimus, ja kui meil võimalik ei ole hääd eestlast kasvatada, siis ometi hääd kaasinimest” (PM 1902, nr 240).

Kogu selle väga kindlailmelise tegevusprogrammi elluviimine sai sündida vaid iga inimese väsimatu tööga. Töö ei tähendanud seega rikkuse teenimist, vaid eelkõige tunni areneda, tunni olla tegev ja teistele vajalik: “Töö on inimese vabatahtline, kõlbluse õpetuse järele juhitud tegevus, mida inimene iseenese hinge sunnil inimlikkude eesmärkide kättesaamiseks avaldab” (PM 1902, nr 143).

Oli veel üks oluline asjaolu. Eesti rahvas pidi jääma talurahvaks, mitte tormama linnadesse, sest maa oli rahva elu ja edenemise garantii. Maaga oli rahvas seotud oma mineviku kaudu ja maa oli see, mis tagas rahvale majandusliku toimetuleku. Linn elas ja toitus maast: “Maa on meie rahva iseolemisele ja tulevikule kõige kindlamaks aluseks. Linnadesse võib meie rahva ülearune osa asuda, kellel maal mitte küllalt töö-võimalust ei ole – mõistmata oleks meie rahva õnne linnaelust üksi otsima minna” (PM 1903, nr 154). Maal oli kõige tähtsam olla iseenda kodu peremees ja arendada oma väiketalupidamist.

Neile juba 20. sajandi algusaastateks väga selgelt formuleeritud ja välja toodud seisukohtadele oli rajatud ka Postimehe omakultuuri alus, sest: “Haridus ehk kultura võib ainult iseteadlise iseloomu alusel kosuda: rahvusline elu on rahva iseloomu eluavalduseks” (PM 1898, nr 115). Oma rahvusliku iseloomu esimeseks eneseväljenduseks oli Postimehe käsitluses emakeel, selle harimine, kasutamine ja arendamine kultuurkeeleks. Võitluses eesti keele eest hariduses, õpetus- ja koolikeelena, aga ka igapäevase suhtluskeelena kodus, koolis ja tööl ei piirdunud Tõnisson vaid kirjutistega ajalehes, vaid toetas enam-vähem iga algatust ja ettevõtmist, mida tehti eesti keele kaitseks (Roos 1973: 13–23). Koduõpetuse propageerimisel oli seega mitu eesmärki: tõsta kiiremini rahva üldist haridustaset, kasvatada “lugejaks rahvaks”, aga kasutada ja sel kombel arendada ka eesti keelt (PM 1902, nr 206).

Keele kui rahvusliku iseteadvuse edendamise ühe tähtsaima eeldusega oli vahetult seotud eestikeelse kirjanduse toetamine: “Meie isamaalikuks kohuseks on Eesti kirjandust kõlblisel alusel edendada ja rahva sekka kanda” (PM 1902, nr 206). Kõlbeline kirjandus märkis eelkõige kirjaniku enda hinnanguid ja väärtuskaalat, tema iseloomu ja eesmärgi: “Iga kirjandusliku toode põhiline kõlbeline väärtus kujuneb selle järele, missugune kirjaniku vahetõde oma toode vastu on: sedamööda, missuguste silmadega kirjanik selle peale vaatab, mis tema oma sõnadega välja ütleb, on töö auus või alatu, kõlbeline või kõlvatu – mitte sõna väline koor, vaid tema sisu ja siht määravad ära, kas see, mis öeldud, kõlbeline või kõlvatu on” (PM 1902, nr 175). Kirjandusel oli eelkõige sotsiaalne ja rahvahariduslik ülesanne. Kirjandus pidi oma aine leidma talurahva elust ning talurahvast lugejale pidi see olema ka suunatud.

Tõnisson püstitas samasisulise kasvatusliku ülesande ka rahva isetegevusele. Koorilaul, näitemäng, osalemine seltsitegevuses olid need eneseteostuse viisid, mis tõstsid rahva eneseteadlikkust, õpetasid osalemisjulgust ja koostegemise oskust. Postimehe tegevusprogrammis ei teeninud isetegevus mitte niivõrd indiviidi eneseharimist, kuivõrd just rahvusliku ühistunde kasvatamist ja tugevdamist.

Postimehe ringkonna idee- ja tegevusprogramm kattis kõiki ühiskonnaelu valdkondi. Seetõttu võib Tiit Hennoste väidet, et Postimehe ringkonna mõtteviisi kirjanduses ja kultuuris tervikuna võib nimetada idealistlikuks rahvuslik-sotsiaalseks (Hennoste 2006: 93–108), laiendada kirjandusest ja kultuurist kaugemale. Postimees oli kõikides oma algatustes ja ettevõtmistes idealistlikult rahvuslik-sotsiaalne.

Ajalehes korraldati ja selgitati oma mõtteviisi juhtmõtteid ja nendes sisalduvaid mõisteid ning seisukohti korduvalt, erinevas sõnastuses, kuid ühe ja sellesama veendumusega läbi aastate. Vastavalt nendele seisukohtadele kujundati Postimehe ilmumisplaan ja kogu ajalehekultuur. Postimehe toimetuse siseselt ning ajalehele lähedal seisnud ringkonna jaoks loodi sellega ühtlasi ka oma grupi tunnetus (Dijk 2005: 57). See oma grupi ehk Postimehe tunnetus lubas ajalehel peatselt järgnenud muutlikel aastatel oma põhiseisukohtadele truus jääda.

Nimelt, sõnastanud rahvusliku iseolemise ideoloogia, kujundas Tõnisson oma Postimehega sellele ka kindla toetuspinna. Ta toetus algusest peale ühiskondliku suhetevõrgustiku tegutsevatele punktidele – Eesti Üliõpilaste Seltsile, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile, Vanemuise Seltsile –, tõestades, kuivõrd kasulik ja vajalik on seltsidele ja seltside tegevusele päevaleht oma operatiivsuse ning suure levikuga.

Tegelemine põllumeeste seltside päevaküsimustega andis ajalehele kohati küll veidi utilitaarse iseloomu, kuid samas tagas selle mõistmise laiemates lugejaringides, kellele ajaleht suutis end muuta igapäevaselt vajalikuks.

Ei olnud valdkonda, millesse Postimees ei oleks sekkunud. Kodu, perekond, lastekasvatamine, kool, kaubandus, käsitöö jne – kõige liikuva ja arenemisvõimelise suhtes võttis Postimees sõna ning sel sõnal oli suur suunav ja korraldav mõju.

Jaan Tõnisson, kasutades oma ajalehte, aga haarates kaasa ka kõiki teisi eestikeelse kodanikuühiskonna vahendeid (kõnekoosolekud, seltsitegevus), arendas 20. sajandi esimesel kümnendil ajalehe Postimees veergudel Jakob Hurda kultuurrahvaks saamise idee omakultuuri religiooniks. Rahvusliku kultuuri areng sai Jaan Tõnissoni kirjutistes Postimehes ühiskonna arengut määravaks jõuks ja Eesti elu mõtteks (Aru 2008: 136–143).

3.3. DIALOOGILISUS ÜHISKONNAS JA OMAKULTUURIS. TOIMETAJAKESKNE POSTIMEES AASTATEL 1901–1917

Juri Lotmanile toetudes võime hinnata Postimehe omakultuuri kontseptsiooni kui üht võimalikku kultuuri enesekirjelduse viisi (Lotman 1991: 408). Postimehe lähenemine omakultuurile 20. sajandi algusaastatel oli aga siiski vaid üks võimalikest ajajärgu kontseptsioonidest. 20. sajandi alguseks olid Eestisse jõudnud peaaegu kõik tolleaegse Euroopa olulisemad mõttevoolud, väärtushinnangud, käitumismallid ja moed (Karjahärm 1997: 256). Enamik neist oli siin leidnud ka toetajaid ja arendajaid. Hinnates Postimehe loodud ja teostatud omakultuuri kui enesekirjeldust, mis toimus kui “mütologiseeritud pilt” või kui “ideoloogiline autoportree” ning tõmbas kultuuripoliitilisi piire, tekitades selliste väärtuste tuuma (metasüsteemi või -keele), mis asus kultuuriprotsessi juhtima ja suunama ehk ka lihtsustama (Lotman 2002: 2647, 2651–2652), võime küsida, kuidas suhestus Postimehe omakultuuri kontseptsioon kultuuri teiste samaaegsete enesekirjeldustega. Selliseks küsimuseks pakub alust Lotmani kirjeldus kultuuri “ajaloolisest reaalsusest” kui keerulisest protsessist, milles muutuvate piiridega heterogeensed süsteemid puutuvad omavahel kokku, suhtlevad, mõjutavad üksteist ning võivad moodustada uusi kooslusi ja tähendusi (Lotman 1991: 408, Lotman 2002: 2647).

Postimees oli kuni aastani 1901 ainus eestikeelne päevaleht. Ajalehel oli toimetaja ja väljaandja, kes oli suutnud avalikkusele esitada kindla ja arusaadava ilmumisprogrammi, korrastada ajalehe ilmumiseks vajaliku majandusliku ja tehnoloogilise baasi (trükikoda, talitus, levitamine), luua toimetusesisese tööjaotuse ning uute sihtrühmade tekitamisega tagada ajalehele vajaliku uudistevoo ning toetajaskonna. Postimees oli toimetajakeskne väljaanne. Otsustajaks, värvavahiks, kes otsustas nii toimetusesisese töökorralduse, ajalehenumbrite sisuliste rõhuasetuste kui ka ajalehe arengustrateegiade üle, oli Postimehe omanik, väljaandja ja vastutav toimetaja – Jaan Tõnisson (Aru 2008: 343–346). Just sel ajajärgul oli Jaan Tõnissoni mõjuvõim ajalehes, ajalehega tihedasti seotud ringkondades ja ka tollases avalikkuses kõige suurem. Tõnissoni aktiivne ja sõnakas tegutsemine tekitas talle hulgaliselt nii poolehoidjaid kui ka vastaseid (Kruus 1921, Loorits 1955).

Eestikeelne kodanikuühiskond aga kasvas ja arenes alates 19. sajandi lõpukümnendist kiiresti, sest hoolimata kõikidest isevalitsusliku keskviimu piirangutest ei jätnud teaduse ja tehnika areng Euroopas puudutamata ka Tsaari-Venemaa äärealasid. 20. sajandi alguseks ei olnud eestlased enam ühtne, peamiselt maaharimisega tegelev talurahvas. Eestlaste hulgas oli haritlasi, linnakodanlust, talusulaseid ja linnatöölisi. Neil kõigil oli erinev sotsiaalmajanduslik taust, erinev haridus, erinevad soovid ja tahtmised, oskused ja väärtushinnangud.

20. sajandi alguseks Eestisse jõudnud uute mõttesuundade ja käitumisviiside peamisi levitamiskohti olid eestlaste vabatahtlikud seltsid (1880. aastatel asutati vähem põllumeeste seltse ja rohkem muusika- ja karskus-seltse, 20. sajandi alguses aga juba ka pritsimeeste ja majanduslikke kaubandus- ning laenuabiseltse (Jansen 2008: 500–503)). Seltside majandusliku toimetuleku kindlustasid rahvapeod ja tuluõhtud, kuid koorilaulu ja näitemänguharrastuse kõrval hakkasid seltsitegevuses üha olulisemat ülesannet täitma rahvavalgustuslikud ettekanded ühes nende järgnenud aruteludega.

Seltsid olid ajalehete kõrval need kodanikuühiskonna avalikud institutsioonid, mis võtsid enda kanda ametlikust koolivõrgust ja õppekavast väljapoole jäävate teadmiste levitamise ja arvamuse kujundamise. Kuid seltsid õpetasid enamatki: andsid esinemis- ja argumenteerimisoskust ning arendasid koostegemist ja ühistunnet.

1901. aastast hakkas elavnema Tallinna eestlaskond, koondudes ajalehe Teataja toimetuse ümber. Teataja ja Postimehe vastasseis, mis sai alguse Teataja ilmumahakkamisest, ei olnudki mitte vastasseis eesmärkides, kuivõrd nende eesmärkide teostamise viisides (Kõpp 1954: 299–301). Majanduslikult kiratsev ühiskond oli Teataja toimetuse hinnangul vaimseks arenemiseks jõuetu ja põdur. Rahva eneseteostuse ja kultuurilise arengu eelduseks pidas Teataja aga erinevalt Postimehest rahva majanduslikku sõltumatust (Ast Rumor 1965: 92).

Teataja asutamine, ajalehe programmilisus majandus- ja sotsiaalelu valdkonnas tekitasid ajakirjanduselus sootuks uue olukorra ka Postimehele ja selle toimetajale. Teataja seisukohti ei saanud eirata, sest neil oli lugejate hulgas suur toetajaskond (eelkõige Põhja-Eestis). Postimehe ainus võimalik tee oli avalik seletus- ja selgitustöö, miks rahva kui terviku kultuuriline areng on selles ajajärgus tuleviku suhtes määravam kui tegelemine ühiskondlik-poliitiliste ja majanduslike küsimustega.

Eestikeelse ühiskonna arenemisteede üle algas avalik dialoog ning seda juhtisid kaks ajalehetoimetust – Postimees ja Teataja (Aru 2008: 128–130). Õige pea tekkisid nende kahe kõrvale teisedki oma seisukohtadega partnerid ja arvamuseavaldajad (ajaleht Uudised 1903, Päevaleht 1905, Isamaa 1906) ning Postimehe olemoodi ainuvalitsuseaeg oli lõppenud (Aru 2008: 126–130, 151–154).

Dialoog ühiskonna arengutee üle kasvas kiiresti dialoogiks teisteski eluvaldkondades. Tartus, kus oli tolle aja Eesti kõige suurem haritlaskonna ja õppiva noorsoo kontsentratsioon, kus oli elav ja mitmekülgne seltsitegevus, ei saanud seltsitegevusest ega aruteludest kõrvale jääda avatud ja uuendustele vastuvõtlik noorsugu. Võimude keelust hoolimata koondus Tartu õppiv noorsugu salaringidesse, et protestida vaimseid eneseavaldusi keelava ja vähemusrahvusi ahistava koolikorralduse vastu. Nendes salajastes ringides peeti kõne- ja ettekandeõhtuid, loeti kodumaist kirjandust ja isamaaluulet.

Postimehe programmiline rahvuslikkus oli nende esimeste noorsooringide tegevuse enesestmõistetav lähtekoht. Võitluses emakeelse kooliõpetuse eest toetusid noored Jaan Tõnissonile ja Postimehele. Postimees pakkus noorautoritele (Gustav Suits) ka avaldamisvõimalusi, kasvatades nii nende enesekindlust ja -teadlikkust (Roos 1973: 13–23, 1974: 395–403). Jakob Hurda sõnastatud rahvuslus oli noortele kõlbeliseks normiks, kuid noorteni jõudnud uute mõttevoolude mõjuväljas oli kultuurirahvaks saamise idee jõudnud faasi, kus seda hakati võrdlema teiste kultuuride ja rahvastega ning selle küpsust proovile panema.

Kokkupuutumine Tartu ülikoolis õppinud vene üliõpilaste revolutsioonimeelsema osaga tõi noorteni Vene ühiskonna isevalitsuse vastaseid käärimismeeleolusid. Need puutusid kokku ja segunesid siinmail juba varem tuttava Saksa sotsiaaldemokraatliku ja materialistliku mõttevooluga (Ast Rumor 1965: 122–127). Kui ka huvide selginedes ja täpsustudes said esialgsetest noorte salaorganisatsioonidest kindlaimelised rühmitused, milles koosusid esiplaanile kirjanduskultuurilised suundumused või ühiskondlik-poliitilised eesmärgid, jäi kõigile neile siiski läbivalt tunnuslikuks üldine progressiusk.

Sellest üldisest progressiust oli kantud ka 1901. aasta kevadel end kuuldavaks teinud kirjandushuviliste noorte koondis Kirjanduse Sõbrad. Selle rühmituse nime all ilmus Tartu gümnaasiumiõpilase Gustav Suitsu juhendamisel ja tegelikul toimetamisel album “Kiired I”. Pooleaastaste vaheaegadega järgnesid “Kiired II”

ja “Kiired III”. Albumite sisu oli kantud nooruse siirast soovist edendada kodumaa kultuurielu, eelkõige kirjandust. Noorte soov teostada ennast kirjanduse kaudu tulenes kirjanduse positsioonist ühiskonnas ja oli omamoodi vastukaja senisele arengule.

Eesti algupärane kirjandus oli 20. sajandi alguseks kasvanud märkimisväärselt nii oma sisult kui ka hulgal. Kuigi sündinud oli juba nii eesti professionaalne kunst (Johann Köler, Amandus Adamson, August Weizenberg) kui ka muusika, oli kunstilise kultuuri valdkonnast kõige enam tähelepanu ja edasiarendamist pälvinud kunstiliik siiski kirjandus. Eelkõige oli see tänu ajakirjandusele, sest sellal kui ühiskondlik-poliitiliste sündmuste käsitusi piiras tsensuur, andis ajakirjandus seda enam sõna kirjandusele. Ajakirjandus vahendas nii tõlkekirjandust kui ka kujunevat algupärast kirjandust, edendas üldist kirjanduselu ja kirjanduslikku mõtet lugemissoovituste, ülevaadete ja arvustuste kaudu.

Ajalehtede toimetused olid kuni Eesti Vabariigini ka omamoodi kirjanduslikud keskused, eriti siis, kui toimetusel oli oma üldine vaimsus, programmilised maailmavaatelistes seisukohtades, professionaalsus toimetamistöös ja enam-vähem püsiv autorite kollektiiv. Kirjandus oli otsekui ajakirjandusesisene asi, sest enamik eesti esimesi kirjanikke teenis oma igapäevast leiba ajalehtede toimetuseliikmena (Eduard Vilde, Juhan Liiv, Jakob Mändmets, Karl Eduard Sööt jt). Tänu ajalehtedele ja ajakirjadele oli kirjandus ka kõige kättesaadavam ja enam levinud, kõige suuremat auditooriumi katnud kunstiliik.

Väikesest salaorganisatsioonist Eesti Külvaja, mis oli Kirjanduse Sõprade ja albumi “Kiired” tegelik organiseeriv jõud, kasvas 1903. aastaks kirjanduslik-poliitiline seltskond Ühisus ja paar aastat hiljem rühmitus Noor-Eesti. Plaanitud väljaanne “Kiired IV” ilmus aga 1905. aastal albumina “Noor-Eesti I” (vt Linde 1918).

Rühmituse Noor-Eesti esilekerkimine 1905. aastal selle ühe peamise juhi ja eestkõneleja Gustav Suitsu loosungiga “Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!” oli Friedebert Tuglase hinnangul etteheide ümbrusele ja minevikule. See ei sündinud mitte ainult välistest mõjudest, vaid eelkõige tahtmisest muuta ümbritsevaid olusid, parandada kultuurielu taset ja tingimusi. Viimaseid peeti mahajäänuteks, dogmaatilisteks ja ühekülgeteks: “Mineviku needusena leidsime eest Eesti nii välise kui sisemise iseloomu puuduse ja stiilivaesuse. Tuli võidelda rahvuslike pahede: diletantismi, kõiktegemise ja mittemidagioskamise vastu. Tuli kuulutada tõdesid, mis mujal ammu algelisteks on saanud: kirjandus olgu kunst ja kirjanik artist” (Tuglas 1918: 21).

Noor-Eesti ei olnud orienteeritud mitte ainult kirjanduse, vaid kogu senise kultuuri muutmisele. Jaan Tõnisoni poolt ajalehes Postimees ülimaks eesmärgiks seatud ühtsele rahvuslikkusele ja kõlbelisuse aatele seadis Noor-Eesti vastu “eneseteadliku sotsialistliku individualismi” (Kruus 1918: 38). Postimehe veergudel kasvatuslik-hariva ülesande teenistusse rakendatud kirjandusse tõid nooreestlased esteetilise väärtuse mõiste ja väärtustasid kunstiteose sisu kõrval esimesena ka selle vormi. Nooreestlased esitasid esteetilise väärtuslikkuse nõude kujutavale kunstile, teatrile, tõlkekirjandusele, kogu kultuurile. Nooreestlased kuulutasid, et seisavad uue vaimuse, uue tunnetuse, uue inimese eest, sest “modern kunst” eeldab just uut inimest (Suits 1910: 2–5). Oma ajakirjaga Noor-Eesti (1910–1911) viisid nooreestlased täiesti uuele tasemele ka eesti ajakirjade kujunduse ning esitasid sellega väljakutse kogu eesti ajakirjandusele (Aru 1987: 107–120).

Noor-Eesti tekitas senises kultuurikäsitluses murrangu, mida võib nimetada omakultuuri “struktuuri loovaks ümberkujundamiseks” (Lotman 2001: 21). See loov ümberkujundamine, kus seni saavutatut kuulutati “võõraks”, toimus juba eesti omakultuuri “sees”, s.t omakultuuril endal oli piisavalt ruumi ja elujõudu, et sellest saaks tekkida uus elujõuline kihistus, oma suhetestruktuuri ja radikaalsete uuendustega (Sassoon 2008: 13). Nooreestlaste mõtteviisis oli alguses sarnasusi rahvusromantikute-äratajatega: uskusid ju nemadki, et väike rahvas saab suureks vaid kultuuri abil. Kuid nende edasist tegevust kultuurielus juhtis karm hinnang oma ümbrusele: eesti kultuur on nõrk ja arenemata.

Nooreestlased ei pidanud oluliseks, et nende arendatav kultuur oleks arusaadav ja mõistetav kogu rahvale. Nad orienteerisid selle teadlikult ühiskonna haritumale kihile, püüdes nii tekitada eesti kultuuris kõrgkultuuri, eliitkultuuri, mida eestikeelses kultuuris polnud seni kunagi olnud. Nooreestlased löid kultuuri valituile ja määrasid sellega oma kultuurikontseptsiooni üheks mitmest võimalikust (Hennoste 2008: 264–269). Suuremale osale ühiskonnast alles kauge ja võõra mõtteviisi ja keelekasutusega Noor-Eesti programm jäigi enamikule kaasaegsetest võõraks ja arusaamatuks ning kõlas pigem müütilise ettekuulutusena (Veidemann 2008: 294).

Üks Postimehe püsivamaid ja aktiivsemaid (1906–1929) kirjandusarvustajaid Anton Jürgenstein kirjutas ajalehe Postimees toimetuse koostatud kogumikus “Eesti kultura” 1911. aastal Noor-Eesti kohta, et noored ei ole iseseisvad, et neil on suur sisemise kultuuri puudus, mis sunnib neid vaid võõraste mõjude järgi painduma ja kõike võõrast kinnisilmi heaks kiitma, ning et elujõulist kirjandust ja kunsti ei saa teha vaid väikese rühma inimeste jaoks (Jürgenstein 1911: 105–109).

Avalikkusele olid Noor-Eesti kõige suurema auditooriumiga ajal – ajakirja Noor-Eesti ilmunisaastatel 1910–1911 – hoopis selgemad ja arusaadavamad Postimehes Jaan Tõnissoni sõnastatud seisukohad ja ülesanded (Aru 2008: 167–176). Rahvakultuuris rõhutati siin samamoodi nagu kümnekonna aasta eest selle suunatust kõikidele, selle nimel vajalikku tööd ning ühistegevuse jõudu, et kultuurrahvana edeneda ja areneda: “Kulturaks laiemas mõttes ehk hariduseeluks võib elavat kogujõudu arvata.

RAHVAKULTURA tähendab võimalikult kõigi rahvaliikmete igakülgset väljakujundust isikliku ja ühiskondliku kultura sihis. Tuttavam kui rahvakultura on rahvusline kultura. Enamasti viimase all ikka kulturavara mõistetud, mis ühest rahvast järele jäänud [---]. Tõsist rahvakulturat tuleb alles sellest otsida, et võimalikult iga rahvaliige kui iseteadev isik kõigist kulturatoodetest, mida rahvaelu üleüldse pakub, osa saab ja oma elukutses kui ühiskonna liige rahva kultura-tööst puhta inimsuse sihis osa võtab. Rahvakultura mõiste, nagu meie temast aru saame, nõuab kõigepäält, et kõik inimesed ühiselulise ehk sotsiaalse kohuse ees ühesugused oleksid” (PM 1910, nr 253).

Postimehe toimetajal Jaan Tõnissonil ei olnud vähimatki kahtlust ega kõhklast, et omakultuuri allikaks on rahva püsiv side maaga ja selle ideaaliks talurahvakultuur. Ta ei väsinud seda kordamast: “Vaid talupoja – rahvusliste paleuste nõudmine on just meie rahvakultura põhjusemõtete järjekindluse tipuks” (PM 1911, nr 2). Nooreestlaste eurooplus kuulutati siinjuures vaid kadaklikuks varjukuljaks: “Kultiveeritud “europlust” ei ole muud kui kadaklik varjukuljutus” (PM 1911, nr 2).

Noor-Eesti ja Postimehe seisukohtadel omakultuuri arenguteedest oli dialoogivõimalus 1909. aastani, Noor-Eesti kolmanda albumini. Seda esimest perioodi iseloomustas rahvuslus, noorte püüded euroopluse poole, koostöö teistega (Hennoste 2008: 262). Edaspidi see võimalus dialoogiks kadus, sest rahvuslus asendus nooreestlastel individualismiga, koostöö vastandumisega. Aastatel 1914–1917 ilmus lisaks V albumile ka nooreestlaste viimane ühine väljaanne, ajakiri Vaba Sõna.

Ajajärgust tulenevalt oli selle ajakirja veergudel kultuuriküsimuste kõrval oluline koht ühiskondlik-poliitilistel artiklidel. Nendes esitatud ilmavaade ja kultuurikäsitus erinesid Postimehe ringkonna omast kõikides põhimõttelistes punktides. Postimehe kultuurikäsitlust nimetati üheselt “tagurlikeks rahvuspoliitikaks”, mille vastu peab võitlema “iga demokrat”, sest see takistab “sotsiaalset ja poliitilist, kui ka rahvuskultuurilist edu” (Vilms 1915: 13–19).

Samal ajal süvenes Postimehe omakultuuri kontseptsioonis suund just “puhta inimsuse” rõhutamisele ehk teisiti: rahvuslik alus oli juba saavutatud ja kinnistunud (Aru 2008: 176–177). Arengu järgmiseks tähtsaks oli jõuda seesmiselt ja väliselt (oma iseloomu ja tegudega) täiusliku inimeseni: “Kultura sihiks on puhas inimsus tõsise teadvuse valguses. Tegelikult ülesandeks on kultural inimese võimeid e. loomuandeid iseteadlikult iseloomuks kasvatada ja arenemisele täielikkuse sihis teed vabaks teha” (PM 1911, nr 47).

Nõustudes Rein Veidemanni väitega, et Noor-Eesti oli Euroopa ümberkehastumine Eestisse ja et eurooplaseks saamise loosung rõhutas uut, reformitud eestlust (Veidemann 2008: 295), peab lisama, et see “uus eestlus” esines siiski väga piiratud ulatuses, struktureerituna ja mõistetavana vaid “väljavalituile”. Hoolimata tõigast, et nooreestlus ei puudutanud tervet ühiskonda, avardas nooreestlaste kultuuritunnetus Postimehes esitatud ja omakeelses ühiskonnas laia toetuspinna saanud eesti omakultuuri piire. Kultuuripiiride avardamine tagas kirjanikele, kunstnikele, mõtlejatele (Ado Vabbe, Konrad Mägi, Gustav Suits, Friedebert Tuglas jt) aga senisest avarama tegutsemiskeskonna ja seega ka uued hindamis- ja tõlgendamistasandid.

Postimehes esitatud ja toetatud omakultuuri aluseks oli idealistlik rahvuslik-sotsiaalne mõtteviis, mille keskmeks oli eetilisus ja rahvuslikkus ka siis, kui seda otsesõnu ei rõhutatud. See kultuur pidi lähtuma talupojarahvast ja olema suunatud talurahvale. Sellise lähenemisviisi sõnastaja ja kinnitaja oli ajalehe toimetaja Jaan Tõnisson: “Talupoja-kultura tähendab, et meie talupoeg peab kultura kõrgusele üles viidama. Talupoja-kultura iseloomulikuks tundemärgiks ei ole mitte välispidine talupoeglik olek, vaid talupojaline, maa-meheline, hingeolu [---]. [---] talupoja-kultura mõte tähendab, et meie rahvuslise kultura-paleuse

väljaarendus oma algust mitte ei pea võõralt pinnalt ehk väliselt eeskujult otsima, vaid selle vastu. [---] meie peame omale kulturapaleuse looma, mis Eesti maa-elu ehk talupoja-rahva loomu ja olu kohane” (PM 1913, nr 112).

Kuni Eesti Vabariigi kahekümnendate aastateni jäi see mõttelaad Eesti ühiskonnas, hoolimata ühiskonna enda kiirest arenemisest, keskseks. Oma osa oli ka selles, et Postimees, selle mõtteviisi üks põhilisi kandjaid, oli ka I maailmasõja aastatel üks suurima levikuga ajalehti ning olles loonud Postimehe kui pealehe kõrvale hulgaliselt eri- ja lisaväljaandeid (Lasteleht 1900, Tervis 1903, Linda 1904, Elu 1905, Sõna 1906, Postimehe Pärnu väljaanne 1905), suutis ajaleht oma sõnumit levitada veelgi suurematele hulkadele. Postimehe rahvuslik-sotsiaalsest mõtteviisist lähtus oma hinnangutes kultuurile ja kirjandusele kuni 1917. aastani ka tolle ajajärgu ainus eestikeelne spetsialiseeritud kultuuriajakiri Eesti Kirjandus (asutatud 1906 Tartus). Teiseks põhjuseks oli see, et vaatamata 1905. ja 1917. aasta revolutsioonile ning neile järgnenud repressioonide (1906/1907) ning segaduste ajale arenes edasi eestikeelne kodanikuühiskond, toetudes selles arengus suuresti just Postimehe püsivalt praktilisele ja tasakaalukale ning rahvale arusaadavale mõtteviisile. Postimehel oli selge enesemääratlus, ajalehes olid kindlalt paigas informatsiooni edastamise standardid ja reeglid. Ajalehetoietus tundis oma auditoriumi, sest oli sellega pidevalt kontaktis ja dialoogis. Kolmandaks põhjuseks oli Postimehe ringkonnast realselt lähtunud ettevõtmiste nähtavus nii kultuurielus (1906 Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts ja selle Tütarlaste Gümnaasium, 1909 Eesti Rahva Muuseum, 1913 Vanemuise uus maja) kui ka majanduselu korralduses (1902 Tartu Laenu- ja Hoiuühisus).

Neljandaks põhjuseks oli Postimehele lähedase sõpruskonna isiklik aktiivsus ühiskondlikes ettevõtmistes ja kultuuris nii loojate kui ka osalistena. Jaan Tõnissoni kõrval võime nimetada Anton Jürgensteini, Karl Eduard Sööti, Oskar Kallast, Villem Reimanit, Artur Paulmeistrit jt, kes kõik olid ühel või teisel moel väga lähedalt seotud kõikide vabariigieelse kodanikuühiskonna ettevõtmistega (Aru 2008: 167–181).

Postimees tõrjus eemale Noor-Eesti isiksusekeskset sotsialismi sugemetega mõtteviisi. Täiesti vastuvõetamatu oli Postimehele ka Noor-Eestiga paralleelselt arenenud sotsialistlik-klassiline kultuurikäsitlus, mille kandjaks olid lühikese ilmumisperioodiga ajalehed Sotsialdemokrat (ka Sotsial-demokraat) 1906–1907 Tallinnas, Tööline 1907–1908 Peterburis, kirjastuse Mõtted väljaandel ilmunud kogumik “Ääsi tules” jt, millel polnud Postimehega kokkupuutepunkte ei kultuuri ega ühiskonna küsimustes. Siin oli põhjus maailmavaatelistes erinevustes. Postimees lähtus endiselt ühtsest rahvast ega tunnistanud sotsiaalsete klasside olemasolu ja nendevahelist võitlust. Sotsialistlik-klassilise kultuurikäsitluse aluseks oli seevastu vaidlustamatu postulaat klassivahedest ning nendevahelisest võitlusest kui ühiskonna loovast ja edasiviivast jõust: “Klassivõitlus on uue aja inimese võitlus; klassivõitluses raiutakse uued teed ja sihid, luuakse uued võimalused kultura arenemiseks, inimese edasisammumiseks” (Mõtted 1911: 92).

Vaadeldud aastatel, 1901–1917, ilmus ajaleht Postimees endiselt tugevasti toimetajakeskse väljaandena. Kõik ühiskonnaelu erinevaid külgi puudutanud põhimõttelised hinnangud sõnastas toimetaja Jaan Tõnisson ning need olid programmisteks seisukohtadeks ka ajalehes avaldamiskõlbliku materjali valikul. Postimehe toimetuses oli hea ja probleemitu töötada neil ajakirjanikel, kes need toimetaja põhimõttelised seisukohad omaks võtsid (Aru 2008: 342–347).

Kuid muudatused ajajärgu ühiskondlik-poliitilises elus (eriti 1905. aasta revolutsioon) ning teiste mõttevoolude esile kerkides tõusnud vajadus Postimehe ilmumisprogrammi senisest täpsemalt põhjendada ja selgitada sundisid toimetajat senist programmi uute aadete valguses üle vaatama (Aru 2008: 142–147, 176–189, 210–214).

I maailmasõja eelõhtul rõhutas toimetaja Jaan Tõnisson Postimehe veergudel kultuurrahvaks saamise eeldusena juba rahva loomulikku õigust kodanikuvabadustele: “Selge on aga, et meie kui rahvas alles selle järele, kui meie õiguslikult vabaks oleme saanud ja isikuvabaduse omandanud, tõsiseks KULTURARAHVUSEKS võime välja areneda” (PM 1913, nr 70). Just sellel perioodil lisandus Postimehe kodanikuühiskonna ja omakultuuri käsitlusele ka tõu-tervenduse mõiste. Eesti rahvusliku kultuuri edenemiseks peeti oluliseks luua “omapäraline kulturapaleus” ning just viimase teostamise eelduseks oli vajalik tõu-tervendus (PM 1913, nr 124). Tõu-tervendus pidi tagama kõikidest hädadest (alkoholism, kombelõtvus, kõmu-iha) vaba rahva, kes omanuks küllaldaselt jõudu ja loomevõimu “rahvusliku kultuuri rikastamiseks puhta inimsuse sihis” (PM 1913, nr 124). Seltsitegevuse korraldamisel, milles Postimees Jaan Tõnissoni juhtimisel oli endiselt esirinnas, suurenes just tõu-tervendusest lähtuvalt Postimehe vastuseis igasugusele alkoholitarbimisele ja kergemeelsele lõbutsemisele (Aru 2008: 177–181).

3.4. TOIMETAJAKESKSE POSTIMEHE KASVAMINE TOIMETUSEKESKSEKS AASTATEL 1918–1935

1917. aasta sügisel algas suurte muutuste aeg. Jaan Tõnisson oli kaasatud üha rohkem ja pikemalt ühiskondlikesse protsessidesse ning ta viibis sagedasti ajalehest eemal. Tema eemalviibimisel juhtis ajalehte talle maailmavaateliselt ja ka töössesuhtumiselt lähedane sõpruskond eesotsas Anton Jürgensteini, Oskar Kallase, Jakob Ilvese jt-ga (Aru 2008: 190–227).

Endiste stabiilsete toimetajakesksete aegade lõppemisest Postimehes annab kõige eredama tunnistuse kirjainikerühmituse Siuru võidukäik Postimehe veergudel 1917. aasta jõulude ajal. Nimelt, kui punaväelased olid 1917. aasta lõpus vangistanud Jaan Tõnissoni ning sundinud ta maalt lahkuma, õnnestus Siuru seltskonnal mitme asjaolu kokkusattumise tõttu enda kätte saada ajaleht Postimees (Aru 2008: 190–196). 1917. aasta Postimehe jõulunumber, mis oli siurulaste toimetusel täidetud Postimehe tavalisest kristlikust ligimesearmastusest kantud toonist sootuks erineva sisuga, meelelise ilukirjanduse ja Siuru vaateid propageerivate kirjutistega, oli omamoodi ettekuulutus Postimehe omakultuuri kontseptsiooni domineerimisaja lõpust ja selle tagasipöördumastusest.

Oli ju kirjandusrühmitus Siuru 1917. aastal Eesti kultuurielus pärast I maailmasõja pettumusi, hävingut ja kultuurielu üldist tardumist esimene kuulutus vabast ja loovast vaimust, elurõõmust ja tahtmisest seda maitsta, loomise rõõmust kui tõukejõust, mis jätab kõrvale kõik muud takistused (Tuglas 1920: 84). Siurulaste esteetiline ideaal, väärtushinnangud ja nõuded kujunesid ühiskonnas, mille vaimust nad eitasid (Andresen 1979: 118–138). Oma esinemiste, kirjandusliku toodangu ja kogu oma olemusega oli Siuru omamoodi protest tõusva kodanluse vastu. Siuru nõudis elutundmustelt enam maist meelelisust ja tundelisust, aga ennekõike nõudis Siuru tegevusvabadust kunstilisele kultuurile. Sõjast ja revolutsioonist räsitud ühiskonnas äratas ja virgutas Siuru kogu kultuurielu.

Siuru äratas kultuurielu oma ühisesinemiste, kõneõhtute ja nendest kõlava elujaatusega. See elujaatus poleks aga stabiilsetel aegadel, Tõnissoni väga tugeva väravavalve all, nii vahetul ja ehedal kujul Postimehe veergudele pääsenud.

Kahekümnendatel aastatel oli Jaan Tõnisson Postimehe väljaandja ja vastutava toimetajana tegeliku ja igapäevase ajalehetööga seotud vaid riigitööst vabadel aegadel. Samas püüdis ta ajalehes endiselt säilitada oma ülemotsustaja positsiooni (Aru 2008: 210–246). Teisalt ilmnisid just kahekümnendatel aastatel Tõnissoni kui toimetaja-väravavahi varasema tegevuse kõige suuremad plussid ja puudujäägid. Ajalehe ilmumiseks nii olulised rutiinne ja organisatsiooniline tasand toimisid toimetusesiseste kokkulepete ja tööjaotuse alusel laitmatult. Kuid ümberkorraldused, mida Tõnisson toimetajana uutest oludes ruttas ajalehe institutsionaalsel tasandil ette võtma, tulenesid tema enda mitte eriti põhjalikult kaalutletud arvamustest (nt 1922–1923 uue maja ehitusplaanid ja trükikoja sisustuse suurejoonelisus, Postimehe kõrvalväljaannete asutamine, toimetuse koosseisu suurendamine jm) ega arvestanud tasakaalukamate nõuandjate soovitusi (Aru 2008: 210–224).

Lähtudes eelkõige isiklikest tõekspidamistest, ei olnud Tõnisson valmis ega nõus tegema põhjalikke muudatusi ajalehe välimuse uuendamisel (nt avaldama kuulutustega täidetud esilehekülge või liigendama artiklit reklaamidega). Ta pidas endiselt ajalehe esimeseks ülesandeks rahvuspedagoogilist kasvatustööd. Ajaleht pidi oma lugejast targem olema, lugejat õpetama ja juhutama. Postimehes ei lühendatud artikleid ega avaldatud tutvumiskuulutusi, sest Jaan Tõnisson ajalehe juhina pidas neid ümberkorraldusi mittevajalikeks (Aru 2008: 236–237).

Lisaks turu mõju ja vajaduste alahindamisele tegi Tõnisson väravavahina institutsionaalsel tasandil veel mitu valearvestust. Tõnissoni 1905. aastal asutatud poliitilist parteid, Eesti Rahvameelset Eduerakonda oli aastaid finantseeritud ajalehe Postimees kassast. Nii oli see jätkunud eduerakonna järglase, Eesti Demokraatliku Erakonna (1917–1918) ajal ja jätkus ka Eesti Rahvaerakonna (alates 1918) puhul. Ometi polnud see korrektne ega Postimehele kasulik (Aru 2008: 217–218).

Jaan Tõnissoni kui Postimehe ainujuhi tegevuse analüüs väravahitegevuse viiel tasandil lubab väita, et kõige suuremad ja kokkuvõttes ajalehele ning Tõnissonile endale saatuslikuks saanud väärad otsused tegi Tõnisson just kahekümnendatel aastatel. Kahekümnendate aastate esimesel poolel tasandas nende otsuste halba mõju ajalehe toimetuses töötanud nn vana kaardivägi, inimestena Tõnissonile lähedal seisnud toimetuseliiemed. Pärast nimetatute (A. Jürgenstein, J. Ilves, A. Paulmeister, P. Põld) lahkumist ajal, mil üldine majandustingimuste halvenemine 1920. aastate lõpul puudutas valusasti suure kasvatamisega nõrgaks jäänud kirjastusühisust, polnud Tõnissonil enam tema valedel otsustel tasandamiseks vajalikku üksmeelset toetust (Aru 2008: 237–240).

Hea ja tugev oli Postimehe toimetusesisene töökorraldus (rahvamajanduse, kohaliku elu, kultuuri- jt osakonnad) ja sellest johtunud toimetuse liikmete üha suurem asjatundlikkus. Just sellest tulenes tõsiasi, et Postimees avaldas oma veergudel mitmekesisest materjali, andis vaidluste puhul sõna eri osapooltele ning julges avaldada ka pikki erialaspetsialistide kirjutisi. Viimane suund, kõrvuti regulaarsete kokkuvõtete ja ülevaadetega peaaegu kõikide akadeemiliste seltside tegevusest oli Eesti Vabariigi aegse Postimehe üks olulisemaid panuseid kodanikuühiskonna mõiste arendamisse. Kodanikuühiskonna kandvuse seisukohalt andis Postimees märkimisväärse panuse mitmekülgse seltsitegevuse hoogustumiseks, selgitades kaasajastunud seltsitegevuse uusi vorme ja võimalusi.

Arvamuste mitmekesisust toetas Postimees ka kultuurielu arengu kajastamisel.

Postimees andis aja vaimust sündinud eriarvamustele ruumi, kuid säilitas distantsi, ei võtnud valdkonnasisestes eriarvamustes poolt- ega vastuhoiakut.

Näiteks 1920. ja 1921. aastat ilmestanud kirjanikkonna omavaheline vastuseis kõrtsi- ja kohvikukultuuri teemal oli eelkõige vaidlus ajastu vaimu ja kultuurilise pealiskaudsuse üle. Postimehe veergudele jõudis see vaidlus Tallinna Teatajast seetõttu, et üks vaidlejatest (August Alle) oli 1920. aastal Postimehe juonealuse toimetaja. Postimehes said selles vastuseisus sõna mõlemad aktiivselt vaieldnud osapooled, nii August Gailit ja August Alle kui ka Friedebert Tuglas. Toimetuse märkusi ja kommentaare ei lisatud Alle ja Gailiti följetonidele Fr. Tuglasest (PM 1920, nr 323, nr 330; PM 1921, nr 4, nr 8) ega Tuglase karmile hinnangule aja üldisest iseloomust: “On midagi meie praeguses kirjanduslikus elus, mis läkastama paneb. See on kõrtsi vaim, õllepoe maitse, voorimeeste söögimaja stiil. See on maitse toorus, esteetiline harimatus, kirjanduslik barbaarsus. Valitseb inimsööjate kultuur, bumerangipildujate esteetika, suureerusikameeste arvustus” (PM 1920, nr 326).

1920. aastal Postimehe veergudel alanud vaidlus kõrtsi- ja kohvikumentaaliteedi üle jätkus kultuurikesksena ajakirjades Murrang (1921, nr 1–6) ja Tarapita (1921–1922, nr 1–7) ning kandus nendest veidi teisenenult päevalehtedesse. Päevalehtedesse, ka Postimehesse, jõudnuna asetati valdkonnakesksed küsimused aga hoopis avaramasse konteksti, kõrvuti päevakajaliste sise- ja välispoliitiliste probleemidega, kus need omandasid ühiskondliku tähenduse.

Ka järgmistel aastatel mahtusid Postimehe kultuurilehekülgedele vastandlikud seisukohad ja arvamused.

Näiteks olid 1923. aastal Eesti Kirjanikkude Liidu häälekandjana ilmuma hakanud ajakirja Looming eesmärgid – kirjandusliku kultuuri tõstmine, kultuuri usaldava publiku loomine ja kasvatamine, kirjanduse lähendamine elu sõlmküsimustele (Tuglas 1924: 386–388) – lähedased Postimehe soovidele kultuuri arenguteedest. Ometi ei sulgenud Postimees oma veergusid ka Loomingu kritiseerijatele ja arvustajatele eesotsas Henrik Visnapuuga, kes leidsid, et Looming oma tasakaalukusega hävitab kogu kultuurielu hoo ja loomuliku arenemistungi (PM 1924, nr 238, nr 239). Postimees vahendas seda vaidlust kui kultuurisest dialoogi, kui ühiskonna sotsiaal-kultuurilist küsimust, võtmata selles otsustaja positsiooni.

See spetsialiseeritus, mis oma riigi päevil iseloomustas kogu ühiskonda, selle institutsionaalset ja organisatoorset mitmekesisust, ning lubas kõrvuti ja üheaegselt eksisteerida mitmel erineval kultuurikihil, viis kahekümnendatel aastatel spetsialiseeritusele ja diferentseerumisele ka ajakirjanduse. Spetsialiseerunud kultuuriväljaannete tekkimisel jäi päevalehtede, ka Postimehe esimeseks ülesandeks vahendada nende esitatava informatsiooni, kujundite ja ideede kaudu sotsiaalset reaalsust ja ühist kogemust. Postimehes ei võtnud kultuuriküsimustes enam sõna peatoimetaja, vaid eelkõige kultuurirubriikide toimetajad. Kirjutised kirjandusest, teatrikunstist, muusikast, kujutavast kunstist muutusid seega konkreetsemaks ja asjatundlikumaks. Ning kuigi peatoimetaja Jaan Tõnisson kinnitas oma juhtkirjades sarnaselt 20. sajandi algusaastatega, et “meie oleme veel maa rahvas” ning kultuuri edendamine peaks lähtuma eesmärgist, et Eesti Vabariigist saaks võimalikult kõrge kultuuriga “talupojariik” (PM 1922, nr 128; 1923, nr 233), olid need seisukohavõtnud eelkõige rahvusliku identiteedi tugevdamisele ning kodanikuriigi ülesehitamisele suunatud ideed (Aru 2008: 215–222).

Kahekümnendate aastate lõpu majanduskriis ning sellega kaasnenud kriisid riigi poliitilises elus sundisid Tõnissoni Postimehe peatoimetajana taas sõna võtma ning üle kordama põhimõtteid nii demokraatliku riigi kui ka selle kultuuri arenguks.

Tõnisson rõhutas nüüd jällegi oma kirjutistes esmakordselt aastakümneid tagasi esitatud veendumust, et rahvuskultuuri kasvamine ja edenemise aluseks on vaba vaim, sest ainult vaba vaim oli suuteline kultuuri looma, mitte tegema, ning vastu võtma kõike, mis on hea, ilus, aus, kõrge, suur (PM 1934, nr 303). Sulase-mentaaliteet ja orja hingeelu, mis januneb võimu järele, ei saa olla elava rahvuskultuuri eelduseks, oli Postimehe vahendusel levitatud sõnum kolmekümnendate aastate kultuurimuutustes (PM 1934, nr 145). Tõnisson polnud oma eetilistes hoiakutes järeleandmisi teinud: tema hinnangul oli rahvusliku kultuuri arendamiseks oluline kujundada välja tõsine töödistsipliin ja töökultuur, kasutada vaba aega isetegevuseks ja vabaharidustööks ning loobuda rahva elujõudu hävitavatest pahedest (alkoholism, kõmuajakirjanduse lugemine, aja niisama surnukslöömine lokaalides jm) (PM 1934, nr 41, nr 43).

Vaba vaimu piiramiseks ja sellest tulenevalt ka edasise arengu takistuseks hindas Tõnisson Postimehes kõik valitsuse katsed reguleerida ja korraldada kultuurielu keeldude ja käskudega.

1935. aasta idee maksustada tõlkekirjandust tunnistas Tõnisson Postimehes eriti halvaks, sest lisaks idee enda vildakusele sooviti seda teha rahvakultuuri kaitsmise tähe all: “Kultuur tähendab vaimu-avaldust kui eluvormi. Vaim aga nõuab kõigepealt vabadust. Kirjandusliku kaitse mõte on aga suunatud just vaimu-avalduste eestkostele, piiramisele ja survele maksustamise varal. Et sel teel oleks kuskil kunagi suudetud rahvast edasi viia kultuuris, oleks raske tõestada” (PM 1935, nr 159). Ühtaegu rõhutas Tõnisson, et rahvakultuur peab tõstma rahvuslikku elujõudu. Mis tahes vaimsete piirangute sisseviimisega aga summutatakse rahva elutahe ja -võime (PM 1935, nr 159).

Jaan Tõnissoni resolutsed seisukohad kultuurielu arengu kohta puudutasid siiski selle üldarenguid ja -küsimusi. Samas oli tema Postimehes ka kolmekümnendatel aastatel väga tolerantne kultuuriinimeste endi vaidluste ja eriarvamuste suhtes, pakkudes mõlemale vaidlejale esinemisvõimalusi (näiteks said Postimehes sõna nii 1930. aastate uus kirjandusrühmitus Kirjanduslik Orbiit kui ka nende oponendid, sõna said nii Põhjala-Balti orientatsiooni pooldajad kui ka vastased).

Tervikliku programmi demokraatliku ühiskonna ja selle kultuuri arendamiseks esitas Jaan Tõnisson ajalehe Postimehes peatoimetajana 1934. aasta 30. detsembril. Selle olulisemad seisukohad olid: tõhustada rahvuslikul alusel kogu rahvale suunatud haridus- ja kasvatustööd iseseisva riikluse kindlustamiseks, jätkata hariduse demokratiseerimist, et iga eestlane saaks ja võiks end nimetada harituks, tõsta ühiskonnas kutsehariduse tähtsust ja vabatahtlikkusel põhineva töö tähendust, parandada igal astmel ja igal elualal töödistsipliini, andes hästi tehtud tööle sotsiaalse tunnustuse, tugevdada oma kuuluvust anglosaksi kultuuriilma ning tunnistada esimeseks võõrkeeleks riigis inglise keel. Kõige esitatu kõrval mitte vähem olulise punktina toonitas Tõnisson oma programmilises kirjutises vajadust igati toetada rahva vaba isetegevust kui rahvusliku iseteadvuse ühte kindlaimat alust (PM 1934, nr 355).

KOKKUVÕTTEKS

Ajaleht Postimees oli vaadeldud perioodil, aastatel 1886–1935, kodanikuühiskonna ja omakultuuri idee üks järjekindlamaid kandjaid ja hoidjaid. See, kuivõrd oli ajaleht mingil konkreetsel ajalõigul nimetatud ideede arendaja, sõltus Postimehe kui tugevalt toimetajakeskse väljaande puhul toimetaja suutlikkusest toimetada ajalehte vastavalt iseenda oskustele ja soovidele ning ühiskonna ootustele, vajadustele ja poliitilistele võimalustele.

K. A. Hermanni aegse Postimehe rahvuslik-kultuuriline lähenemine toetas ühesuguse sümpaatiaga rahva koorilaulu, seltskondlikku kooskäimist, raamatute lugemist. See kõik oli omas ajas hea ja vajalik, kuid sotsiaalse kontekstita. Hermann vältis ühiskondlikke küsimusi ega suutnud seetõttu hinnata üksiktegevuste liitumisest kasvavat üldist jõudu. Lehes väljendatud Hermanni enda tundeline ja üldsõnaline isamaalisus oli loodetust väiksema mõjujõuga, sest ajalehel puudusid oma sihtrühmad, kes oleksid seda isamaalisust õigesti mõistnud ja tegudega kinnitanud. Kodanikuühiskonna ja omakultuuri püsimiseks oli aga Hermanni Postimees asendamatu: ajalehe ilmumise stabiilsus tagas selleks nii vajaliku infovahetuse.

Jaan Tõnisson Postimehe omaniku, väljaandja ja toimetajana organiseeris ja korraldas kaasaegset elu, kuid vaatas ettenägelikult ka tulevikku. Tõnissoni Postimehel oli ilmumisprogramm. Algselt oli see rahvuslik-kultuuriline, kuid arenes vastavalt ühiskonna ootustele ja vajadustele rahvuslik-sotsiaalseks, avalikkusele suunatuks ja avalikkust kaasavaks. Selles oli oluline koht senise kogemuse säilitamisel ning usk inimlike väärtuste püsimisse.

Jaan Tõnissoni kui väravavahi juhitud ajalehe põhiseisukohtade selgus koondas Tõnissoni Postimehe ümber tugeva ja kindla toetajaskonna ning tagas Postimehele selle eripära Eesti Vabariigi aegse kultuurielu mitmekesisuses. Samas oli see aluseks, mis lubas ajalehetoimetusel juhtida dialoogi, edendada diskussiooni ja kasvatada selle kaudu kodanikuühiskonda ning omakultuuri.

SUMMARY

Editor-centred Estonian Journalism as a Developer of a Civil Society and a Carrier of the Estonian National Culture, Based on the Newspaper *Postimees* (1886–1935)

Proems and appendices to help interpret the cultural history, issues and background of the monography “One Passion, Three Dimensions: Editor-centred Journalism in Estonia: Karl August Hermann, Jaan Tõnisson, and Kusta Toom”

The main narrative of the monography “One Passion, Three Dimensions” is centred on the role played by Estonian editor-centred journalism in the evolving of a civil society and the development of a national culture, focusing on a time period of 1890’s through the 1930’s the role of journalism has been observed through the actions and writings of three diverse editors (Karl August Hermann, Jaan Tõnisson, Kusta Toom) and the context of their publications is characterised (in regard to the contemporary press and society).

Karl August Hermann was the publisher and editor of *Postimees* for ten years, during 1886–1896. His contemporaries regarded Hermann, as an editor of a political newspaper, with controversy and even criticism. The author’s objective here is not the assessment of Karl August Hermann’s diverse actions regarding Estonian culture, but to find out how Hermann conducted the compilation and editing of the newspaper, and what were his main dispositions in doing this (Aru 2008: 43–106).

Jaan Tõnisson, as a journalist and a leader of the contemporary press, is the focal point of the monography. This is mainly due to the fact that Tõnisson’s career in journalism and editing (from 1893 until July 1935) is of sufficient length to provide substance for conclusions and analysis of the importance of, and role played by, the editor in the evolving of a newspaper’s objectives (Aru 2008: 107–295).

The consideration of Kusta Toom’s journalistic editing gives reason to certify that personal journalism with its characteristics could, with sufficient effort and enthusiasm from the editor-publisher, be printed even in the year 1941. Today, we may consider weblogging as a continuation of Kusta Toom-style personal publishing (Aru 200: 309–330).

The predominant disposition of the analysis of the newspaper *Postimees* (1886–1935) is that journalism written in Estonian was, with the voluntary association movement (in Estonian, *seltsiliikumine*), one of the main driving forces at the turn of the 19th into 20th century to support the modernising process of society as well as the evolving of a civil society; and which helped lead to the formation and birth of the Republic of Estonia in 1918.

In considering the newspaper, along with its contents and evolving process, the author proceeds from the ethnological paradigm conceived in the light of the accomplishments of classical German philosophy and the great French Revolution, and as defined for the Estonian context by Jakob Hurt in the years 1860–1870.

THEORETICAL BASIS: CIVIL SOCIETY AND JOURNALISM, CULTURE AND ESTONIAN NATIONAL CULTURE

The author relies mainly on the dispositions of the German social scientist Jürgen Kocka in defining civil society as a society which reproduces and creates dialogue, discussion, social organisation, norms and values through a public sector (social associations, organizations and movements) (Kocka 2004: 65–79).

Confirmation to Jürgen Habermas’s assertion that in the presence (and cooperation) of forces interested in modern communications and social progress, a new political culture may develop from an ethnical, traditional culture, with new organisations and practices (Habermas 2001: 14–16), can also be found in Estonian history. The Estonian and Livonian provinces of the then Imperial Russia had newspapers and magazines written in Estonian as the form of contemporary communication. The rational and practical views expressed by journalism to be the basis for the cognitive space and economic power of people;

the fast and easy acceptance of these views by the people and the need to examine these in practice began, in conjunction with other new social arrangements, to dissipate and alter the hitherto traditionally class-distinctive Baltic provinces.

In describing the relationships between society and journalism, the author relies on the idea proposed by, amongst others, Everett Rogers; according to which journalism is an instrument to help the circulation and acceptance of technological, social, and other innovations necessary for the modernisation of society (Rogers 1995). Such an idea is generally valid for the 19th and 20th century Estonian press, taking into account the general characteristics of a newspaper.

The first stage of Estonian journalism, in the years 1766–1864, has been described as personal journalism (*see* Peegel 1966). The era of personal journalism is observable as a distinct stage in the history of journalism of many other nations. In the monography "One Passion, Three Dimensions", an overview is given of both Estonian personal journalism and of the journalism in other nations (Russian, Finnish, German, English) (Aru 2008: 9–19). Attention is brought to the detail that in Estonian press, the weight and importance of a single person remained predominant for far longer than in countries such as the United States, United Kingdom or Finland. The reasons for this lie in the dominating social order and relationships. It was the thorough transformation of the latter that brought forth the growing of journalism into a commercial endeavour, which changed both the objectives of, and reasoning behind, the publication (Aru 2008: 20–21).

Up until the second decade of the 20th century, when the publishing of newspapers and magazines began shifting to the management of publishing firms, the publishers of a newspaper or magazine were also its owners and editors-in-chief.

In the monography, the period of 1864–1917 in Estonian journalism is called editor-centred journalism, and the person in charge of the publication (to the extent limited by ruling authorities) is called the "gatekeeper" (Aru 2008: 21–28). Both the terms *gatekeeper* and *gatekeeping* are used, applying foremost the concept developed by David White and the additions made by Pamela Shoemaker. According to D. White, gatekeeping is a process where the information to be published is selected internally by the editorial staff (White 1950, Aru 2008: 23). P. Shoemaker elaborates on this model by accentuating the importance of the social context in gatekeeping (Shoemaker 1991).

The basis for an Estonian national culture was the idea of becoming a cultured nation. Jakob Hurt formulated this as the main objective for the development of the nation as early as the 1860's, where he defined becoming a cultured nation as a developmental stage where the people are socially segmented and ready to fulfil the most complex social tasks (Hurt 1939: 65–68). However, the cognition of an ethnic belonging and distinct culture, and (based on this distinguishing of "Our" and "Other" culture) the constructing of a more explicit concept of a national culture didn't take place until the turn of the century.

Culture is defined as a process, a way of life, which relies on "some sort of a system of common meanings", e.g. the passing down of a system for labelling (Danesi & Perron 2005: 31). Culture is interpreted foremost as a collective concept, encompassing human ethics, cognition, creation and much more (Lotman 2003: 7). The essence of culture in its most general terms is communication. Culture contains collective meanings; the beliefs and explanations accepted by a group, society or community (Sevänen 1998: 26). Every culture consists of many different layers which influence one another and are more or less in active dialogue (Lotman 1999: 18–26, Lotman 2003: 21). Thus a culture is an accumulative network of relations, developing at an accelerating pace, as new is built and created by drawing on earlier accomplishments and experiences, and the store of knowledge is constantly being restocked. In creating the new, sometimes old and well tested approaches are applied, whilst at other times radical innovations are called for (Sassoon 2008: 13, 17).

Drawing on the aforementioned, national culture is defined in the monography as interpersonal communication where accumulated social experience is applied and new meanings are produced, based on acknowledged dispositions, norms and comprehensions. The sharing of social experience requires an acknowledgment of ethnic or group awareness and the availability and understanding of certain texts (of language, social practice, communication media etc). This means the arrival of the nation to a stage of self-awareness and description; the evolving from an object of history to a subject of history. Journalism written in the native language may play a decisive role in helping – or, on the contrary, hindering this process.

SOCIAL CONTEXT AND THE EDITOR-CENTRED NEWSPAPER

The period under observation (1886–1935) can be divided into two very distinct socio-political stages: Imperial Russia (1886–1917) and the era of the Republic of Estonia (1918–1935).

In the analysis of the two periods of very different nature via the newspaper *Postimees*, the author has proceeded from the disposition acquired by the study of the history of Estonian journalism, namely that it was the newspaper, which was the widest circulating medium for public information at its time, that could either facilitate or hinder the acceptance and understanding of new ideas and meanings; the progress of new dispositions and attitudes. As such, the newspaper played an important role in the development of both the concept of a national culture and the social network of a civil society.

The years 1886 and 1935 are incomparable in regard to the social order, cultural and intellectual life and the economic conditions. For the author, it is the newspaper *Postimees* which forms a connection between the years.

Between 1886 and 1935, *Postimees* only had two owners and leaders: Karl August Hermann (1886–1896) and Jaan Tõnisson (1896–1935). During both periods, the newspaper was an editor-centred publication aimed to serve the community. In examining the dispositions of Karl August Hermann and Jaan Tõnisson as editors of *Postimees*, I shall use five levels to analyse their actions as gatekeepers: the individual, routine, organisational, institutional and social levels (Shoemaker 1991).

The author chose to base the analysis of the gatekeeping and gatekeeper levels on the editorials of the newspaper *Postimees*. This was done mainly due to the fact that editorials are the most direct mediators of the editor's views on the general problems of the society or current issues, and a good source for observing the newspaper's general direction (Aru 2008: 36–38).

IN CONCLUSION

The daily newspaper *Postimees* was one of the most persistent contributors to the sustaining of a civil society and concept of a national culture during the period observed (1886–1935). The power the newspaper had, being an editor-centred publication, in the developing of these ideas at any specific period depended largely on the capability of the editor and his skills in editing the newspaper in accordance with his own objectives and skills, and the expectations and needs of the community, as well as political conditions.

The patriotic-cultural approach of K. A. Hermann's *Postimees* was equally supportive of people's social gatherings, choir singing and the reading of books. Hermann avoided social issues and was therefore unable to appraise the unified power which grew from the merging of solitary actions to joint actions. Hermann's own patriotism, worded in a general and sensitive manner, had less impact than had been hoped for, as the newspaper lacked specific target groups to correctly interpret this patriotism and to confirm it in their actions. However, Hermann's *Postimees* was of indispensable value to the sustaining of a national culture and civil society, for the steady publication of the newspaper created the necessary medium to distribute and exchange information and knowledge.

As the owner, publisher and editor of *Postimees*, Jaan Tõnisson organised and coordinated the modern life. However, he also foresightedly considered the future. The *Postimees* of Tõnisson had a publishing agenda. Being at first of a patriotic-cultural nature, it developed, in response to the needs and expectations of the society, to become of a patriotic-social disposition, aimed at, and involving, the public sphere.

The clarity of the fundamental beliefs of the newspaper, lead by the gatekeeping of Jaan Tõnisson, created a strong and steadfast circle of support around *Postimees* and made it stand out in the diversity of culture during the Estonian Republic.

This was also the cornerstone upon which the editorial staff could conduct dialogue, raise discussions and, through this, promote the civil society and national culture of Estonia.

VIITEALLIKAD

1. Altheide, David, Snow, Robert P. 1979. *Media Logic*. Beverly Hills, CA: London: Sage.
2. Andresen, Lembit 1974. *Eesti rahvakoolid 19. sajandil kuni 1880-ndate aastate koolireformini*. Tallinn: Valgus.
3. Andresen, Nigol 1979. "Siuru". – Terendusi. Uurimusi ja artikleid. Tallinn: Eesti Raamat, lk 118–138.
4. Antik, Richard 1936. *Eesti raamat 1535–1935: arengulooline ülevaade, arvulised kokkuvõtted, reproduktsioonid. Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu toimetised*. Tartu: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing.
5. Aru, Krista 1987. Ajakiri "Noor-Eesti". – Eesti ajakirjanduse ajalooost. V. Tartu: TRÜ žurnalistika kateeder, lk 107–120.
6. Aru, Krista 2008. Üks kiring, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
7. Ast Rumor, Karl 1965. *Aegade sadestus. II. Punane ja must*. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
8. Bass, Abraham 1969. Refining the "Gatekeeper" Concept: A UN Radio Case Study. – *Journalism Quarterly*, 46, pp 69–72.
9. Danesi, Marcel, Perron, Paul 2005. *Kultuuride analüüs*. Tallinn: Valgus.
10. Dijk, Teun A. van. 2005. *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
11. Dimmick, John 1974. *The Gate-keeper: An uncertainty theory*. – *Journalism Monographs*, 37.
12. *Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed 1994. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini)*. Tartu/Tallinn: Tartu Ülikooli ajakirjandusosakond.
13. Faehlmann, Friedrich Robert 1999. *Minu vaidlus Nolckeni ja Liphartiga*. – Teosed. I. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 108–115.
14. Habermas, Jürgen 2001. *Avalikkuse struktuurimuutus*. Tallinn: Kunst.
15. Hennoste, Tiit 2006. Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal. 4. loeng. *Eesti kirjandus ja selle uurimine 19. sajandil: romantilise idealismi aeg*. – *Vikerkaar*, nr 6, lk 93–108.
16. Hennoste, Tiit 2008. *Noor-Eesti enesekoloniseerimisprojekt. Teine osa. Olulised kirjandusmõtteviisid ja nende suhted kolonialismiga 20. sajandi algupoole eesti kirjanduses*. – *Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus*. Methis. *Studia Humaniora Estonica*, nr 1/2, lk 262–275.
17. Hurt, Jakob 1939a. *Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie Eesti rahvakoolides õpetada. Kõne pedagoogilisel õhtul Tartus*. – Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 49–63.
18. Hurt, Jakob 1939b. *Meie koolitatud ja haritud meestest. Helves 1870. aastal peetud kõne*. – Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 64–79.
19. Hurt, Jakob 1939c. *Eesti päevaküsimused*. – Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 149–170.
20. Ibius, Otu 1967. *Jaak Järve väljasaatmine ja "Virulase" sulgemine*. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 483–489.
21. Issakov, Sergei 1971. *Tsaarivalitsuse tsensuuripoliitikast eesti ajakirjanduse suhtes 19. sajandi teisel poolel*. – *Läbi kahe sajandi*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 108–140.
22. Jakobson, Carl Robert 1959. *Valitud teosed. I*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
23. Jansen, Ea 1971. C. R. Jakobsoni "Sakala": ajalehe "Sakala" osast ja kohast 19. sajandi ühiskondlik-poliitilises võitluses. Tallinn: Eesti Raamat.
24. Jansen, Ea 1987. *Carl Robert Jakobson muutuv asjas. Märkmeid, piirjooni, mõtteid*. Tallinn: Eesti Raamat.
25. Jansen, Ea 1991. *Teadus ja eesti rahvuskultuuri kujunemisprotsess*. – *Teadus iseseisvas Eestis: minevik, olevik, tulevik. Teaduslugu ja nüüdisaeg*. VII/I, lk 84–103.

26. Jansen, Ea 1994. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII–XIX sajandil. – Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Tartu/Tallinn: TÜ ajakirjanduse osakond, Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, lk 267–299.
27. Jansen, Ea 2004. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa.
28. Jansen, Ea 2007. Eestlane muutub ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
29. Jansen, Ea 2008. Kodanikuühiskonna kujunemine. Seltsiliikumine. – Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 498–512.
30. Jürgenstein, Anton 1911. Noor-Eesti. Päättükk uueast eesti kulturalisest edenemiseloost. – Eesti Kultura. I. Tartu: Postimees, lk 95–125.
31. Jürgenstein, Anton 1921. Hans Kruus. Linn ja küla Eestis. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 169.
32. Jürjo, Indrek 2004. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Riigiarhiiv.
33. Karjahärm, Toomas 1995. Eesti rahvusluse ideed. – Akadeemia, nr 10, lk 2051–2077.
34. Karjahärm, Toomas 2010. Moderniseerimise strateegiad hilises Vene impeeriumis: semstvo ja Balti maaomavalitsus 1880–1917. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. II. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 18 (25). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 323–359.
35. Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
36. Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino 2001. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo.
37. Kocka, Jürgen 2000. Zivilgesellschaft als historisches Problem und Verspreche. – Europäische Zivilgesellschaft on Ost and West. Begriff, Geschichte, Chancen. Frankfurt/Main, New York: Campus.
38. Kocka, Jürgen 2004. Civil society from a historical perspective. – European Review, 12: 1, pp 65–79.
39. Kruus, Hans 1918. x x x. – Kümme aastat: Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 36–40.
40. Kruus, Hans 1921. Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina. Tartu: Odamees.
41. Kruus, Hans 1928. Eesti ajalugu kõige uuemal ajal. II. Tartu: Loodus.
42. Kruus, Hans 1939. Jakob Hurda pärand eesti rahvuslikule mõttele. – Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, lk 7–32.
43. Kruus, Hans 1957. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel: 60–80-ndad aastad: lühiuurimusi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
44. Kõpp, Johan 1938. Jaan Tõnissoni kultuurpoliitilisi taotlusi. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. Koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Tartu: Koguteose “Jaan Tõnisson” komitee, lk 543–572.
45. Kõpp, Johan 1954. Mälestuste radadel. II. Tartus 1896–1906. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
46. Laaman, Eduard 1936. Eesti ühiskond: selle koostis, areng ja iseloom. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
47. Laar, Mart 1995. Raamat Jakob Hurdast. Tartu: Ilmamaa.
48. Laar, Mart 2005. Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
49. Laul, Endel 1985. Die schule und die Geburt der Nation. – National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century. The 7th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 10–13, 1983. Stockholm, lk 297.
50. Lewin, Kurt 1951. Field Theory in Social Science: Selected Theoretical papers. New York: Harper.
51. Liivaku, Uno 1995. Eesti raamatu lugu. Tallinn: Monokkel.
52. Linde, Bernhard 1918. “Noor-Eesti” kümme aastat. Tartu.
53. Loorits, Oskar 1955. Eesti ajaloo põhiprobleemid. Stockholm: Tõrvik.
54. Lotman, Juri 1991. Kultuurisemiootika. Tekst-kirjandus-kultuur. Tallinn: Olion.

55. Lotman, Juri 1999. Semiosfäärist. Tallinn: Vagabund.
56. Lotman, Juri 2002. Kultuuri fenomen. – Akadeemia, nr 12, lk 2644–2662.
57. Lotman, Juri 2003. Vestlusi vene kultuurist. Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn: Tänapäev.
58. Luiga, Juhan 1934. Päevamured. II. Artikleid, arvustusi, vesteid. Tartu: Noor-Eesti.
59. Lundby, Knut, Rønning Helge 1991. Media – Culture – Communication: Modernity Interpreted Through Media Culture. – Media and Communication. Oslo: Norwegian University Press, pp 259–270.
60. McQuail, Denis 2000. McQuaili massikommunikatsiooni teooria. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
61. Moora, Harri [ps Amjärvi, M.] 1918. Rahvusküsimusest. – Rahvusliku ja ühiskondliku kultuuri küsimused. Nr 1. Tartu: Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit.
62. Mõtted 1911. Teine raamat. – Klassivahed ja “Noor-Eesti” kunst. Tallinn: J. Lilienbachi toimetuse ja kirjastuse, lk 69–113.
63. Pallas, Anu 1999. Ajalehe kirjutajast ajakirjanikuks. Ajakirjanikuameti kujunemisest aastail 1878–1918. – Peatükke Eesti ajakirjanduse ajaloo kohta. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 146–164.
64. Paul, Toomas 1999. Eesti piiblitõlke ajalugu. Esimestest katsetest kuni 1999. aastani. Tallinn: Emakeele Selts.
65. Peegel, Juhan 1966. Eesti ajakirjanduse algus (1766–1857). Tallinn: Valgus.
66. Peegel, Juhan 1989. Mis on meie rahvakultuuri aluseks ja kas tal üldse on veel mingit sidet kaasajaga. (“Viimase kella” loeng žurnalistikaosakonna lõpetajatele 1987. a. kevadel.) – Fakt. Sõna. Pilt. XII. Tartu: Tartu Ülikooli žurnalistika kateeder, lk 4–14.
67. Põldmäe, Rudolf 1988. Noor Jakob Hurt. Tallinn: Eesti Raamat.
68. Raun, Toivo Ülo 2009. Venestamine Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi algul. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerumine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised. 16 (23). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
69. Reiman, Villem 1908. Missuguste teede kaudu tuli meile kultura? – Sirvilauad. Eesti Rahva Tähtsaamat 1909. Tartu: Postimees, lk 18–26.
70. Reiman, Villem 1911. Kolm tähtsat ajaloohallikat venestamise päivil. – Eesti Kirjandus, nr 6, lk 193–200.
71. Rogers, Everett, M. 1995. Diffusion of Innovation (4th ed). New York: Free Press.
72. Roos, Eduard. 1973. Gustav Suits vana ja uue sajandi käänul. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 13–23; nr 2, lk 74–86.
73. Roos, Eduard 1974. Gustav Suits ja “Eesti Külvaja”. – Keel ja Kirjandus, lk 395–403.
74. Sevänen, Erkki 1998. Kultuuri mõiste ja kultuurianalüüs. – Kultuur ja analüüs. Artikleid kultuuriuurimisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 25–34.
75. Shoemaker, Pamela 1991. Gatekeeping. Newbury Park, CA: Sage Publications.
76. Shoemaker, Pamela, Eichholz, M., Kim, E., Wringley B. 2001. Individual and Routine Forces in Gatekeeping. – Journalism and Mass Communication Quarterly (78) 2, pp 233–246.
77. Suits, Gustav 1910. Toimetuse poolt. – Noor-Eesti, nr 1, lk 2–5.
78. Suits, Gustav 1999. Mihkel Veske. – Eesti kirjanduslugu. Eesti mõttelugu 25. Tartu: Ilmamaa.
79. Zetterberg, Seppo 2009. Eesti ajalugu. Tallinn: Tänapäev.
80. Talve, Ilmar 2004. Eesti kultuurilugu keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. Tartu: Ilmamaa.
81. Talve, Ilmar 2008. Eesti kultuuriajaloo probleeme. – Vanem ja noorem Eesti. Tartu: Ilmamaa.
82. Trentmann, Frank 2000. Introduction. Paradoxes of civil society. – Paradoxes of civil society. New perspectives on modern German and British history. New York: Berghahn Books.

83. Tuglas, Friedebert 1918. Noor-Eesti 1903–1905. – Kümme aastat: Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, lk 9–22.
84. Tuglas, Friedebert 1920. Aja kaja. Tartu: Noor-Eesti, lk 84.
85. Tuglas, Friedebert 1924. Kriisid meie kirjanduses. – Looming, nr 5, lk 385–389.
86. Tuglas, Friedebert 1926. Ado Grenzsteini lahkumine. Tartu: Noor-Eesti.
87. Tuglas, Friedebert 1934. Lühike eesti kirjanduslugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
88. Tuglas, Friedebert 1958. Eesti Kirjameeste Selts. Teosed. V. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
89. Turunen, Risto 1998. Modernismi rahvuslikuks kirjutamine Soome kirjandussüsteemis. – Kultuur ja analüüs. Artikleid kultuuriuurimisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 115–123.
90. Vahter, Artur 1990. Karl August Hermanni päevik: kui Karl August Hermann oleks päevikut edasi pidanud. Tallinn: Eesti Raamat.
91. Veidemann, Rein 2008. Ühe (suure) kultuurinarratiivi saatus: Noor-Eesti. – Noor-Eesti kümme aastat: esteetika ja tähendus. Methis. Studia Humaniora Estonica, nr 1/2, lk 288–297.
92. Veispak, Teet 1990. Eestlased Rootsi aja lõpul. – Looming, nr 2, lk 236–245.
93. Viires, Ants 1985. Eesti külaelu arengujooni. Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.
94. Vilms, Jüri 1915. Eesti naiivne kosmopolitism ja rahvuslus. – Vaba Sõna, nr 1, lk 13–19.
95. Vinkel, Aarne 1966. Eesti rahvaraamat. Tallinn: Eesti Raamat.
96. Vunder, Elle 2003. Moderniseerumine ja kultuurimustrite muutused Eestis 19.–20. sajandil. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat. XLVII. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
97. Vunder, Elle 2008. Agraarühiskond ja rahvakultuur. – Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 65–71.
98. Weinrauch, Epp 1984. Ajaleht “Valgus” eesti ajakirjanduspildis ja ühiskondlik-poliitilises elus (1880–1906). – Eesti ajakirjanduse ajaloost. IV. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli žurnalistika kateeder, lk 30–47.
99. White, David Manning 1950. The “Gate Keeper”: A Case Study in the Selection of News. – Journalism Quarterly (27) 4, pp 383–390.
100. Õpetatud Eesti Selts 1838–1938: lühike tegevus-ülevaade. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

AJALEHTEDE VIITED JA AJALEHTI MÄRKIVAD LÜHENDID

- PPm = Perno Postimees 1859, nr 13. – Sannumed ommalt maalt.
 PM = Postimees 1886, nr 51, 13. XII, lk 1. – Mis nüüd?
 Postimees 1886, nr 48, 22. XI, lk 1. – Püüdke parandust!
 OM = Oma Maa 1888, nr 5, lk 125–126. – Luuleaeg.
 Postimees 1891, nr 48, 19. IV, lk 1. – Ülestõusmine, kevade, kirjandus.
 Postimees 1898, nr 115, 29. V, lk 1. – J. Tõnisson. Suured sõnad. III.
 Postimees 1899, nr 4, 07. I, lk 1. – J. Tõnisson. Mis tuleks teha ja mida peaks püüdma. I.
 Postimees 1901, nr 184, 17. VIII, lk 1. – J. Tõnisson. Suurustamine?! IV.
 Postimees 1902, nr 143, 03. VII, lk 1. – Töö tähtsus meie hinge ja kasvatuse kohta.
 Postimees 1902, nr 175, 10. VIII, lk 1. – Kes sõnu söövad...
 Postimees 1902, nr 206, 16. IX, lk 1. – “Postimehe” juhtmõtted.
 Postimees 1902, nr 240, 28. X, lk 1. – Keel ja meel. IV.
 Postimees 1903, nr 154, 15. VII, lk 1. – J. Tõnisson. Linnas või maal? II.
 Postimees 1903, nr 157, 18. VII, lk 1. – Avalik elu.
 Postimees 1903, nr 287, 24. XII, lk 1–2. – Mis Eesti ringkondadele praegu iseäranis tarvilik oleks.
 Postimees 1910, nr 253, 06. XI, lk 1. – J. Tõnisson. Kuidas rahvakultura-vaenuliku “suurtsugustuse” vastu võidelda? I.

Postimees 1911, nr 2, 04. I, lk 1. – Talupoja-rahvas.
Postimees 1911, nr 47, 26. II, lk 1. – Kulturalise osasaavuse mõte meie rahvuslises elus.
Postimees 1913, nr 70, 26. III, lk 1. – 26. märts.
Postimees 1913, nr 112, 17. V, lk 1. – Talupoja-kultura paleus meie nooresoo kasvatuse aluseks!
Postimees 1913, nr 124, 01. VI, lk 1. – Uutel teedel!
Postimees 1920, nr 323, 21. XII, lk 1–2. – August Gailit. “Kirjanikkude kõrtsis”.
Postimees 1920, nr 326, 24. XII, lk 5. – Fr. Tuglas. Kõrtsi esteetika vastu.
Postimees 1920, nr 330, 31. XII, lk 1. – August Alle. Prohvet Ahjast ehk jutt ühest variserist ja kahest tõlnerist.
Postimees 1921, nr 4, 07. I, lk 5. – August Gailit. Esteet kafeest.
Postimees 1921, nr 8, 12. I, lk 5. – Fr. Tuglas. Omis asjus.
Postimees 1922, nr 128, 10. VI, lk 2. – J. Tõnisson. Vene vanne!
Postimees 1923, nr 233, 03. IX, lk 1. – J. Tõnisson. Rahvuslikult vaatepiirilt. II.
Postimees 1924, nr 238, 04. IX, lk 2. – H. Visnapuu. “Loomingu” I poolaasta 1924.
Postimees 1924, nr 239, 05. IX, lk 5. – H. Visnapuu. “Loomingu” I poolaasta 1924.
Postimees 1934, nr 303, 05. XI, lk 2. – Kultuuri tegemise kõrval.
Postimees 1934, nr 145, 31. V, lk 2. – Meie põlve tööst iseenda kallal endises idealistlikus vaimus.
Postimees 1934, nr 41, 11. II, lk 2. – Vaba-aja probleem.
Postimees 1934, nr 43, 13. II, lk 2. – Võimalusi!
Postimees 1934, nr 355, 30. XII, lk 2. – Meie rahvuskultuuriline orientatsioon. Jaan Tõnissoni kõne 3. üleriiklikul hariduskongressil.
Postimees 1935, nr 159, 14. VI, lk 2. – Rahvakultuur ja kirjandusline kaitse.

TALLINN UNIVERSITY
DISSERTATIONS ON HUMANITIES. Abstracts

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE DISSERTATSIOONID. Analüütilised ülevaated

1. ANNE VALMAS. *Eestlaste kirjastustegevus välismaal 1944–2000. I–II* (monograafia) Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2003. 21 lk. Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid. ISBN 9985-58-293-4.
2. АННА ГУБЕРГРИЦ. *Русская драматургия для детей как элемент субкультуры: 1920–1930-е годы.* Аналитический обзор. Таллинн: Таллиннский Педагогический Университет, 2004. 39 с. Диссертации по гуманитарным наукам, 11. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-303-5.
3. VAHUR MÄGI. *Inseneriühendused Eesti riigi ülesehituses ja kultuuriprotsessis (1918–1940).* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2004. 34 lk. Tallinna Pedagoogikaülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 12. ISSN 1736-0757. ISBN 9958-58-345-0.
4. HEIKKI KALLIO. *Finnish-Estonian Scientific Relations with Special Focus on the Occupation Years 1940–1991.* Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2004. 21 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 13. ISSN 1736-0757. ISBN 9958-58-351-5.
5. ÜLLE RANNUT. *Keelekeskkonna mõju vene õpilaste eesti keele omandamisele ja integratsioonile Eestis.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2005. 41 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 14. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-395-7.
6. MERLE JUNG. *Keelemängulised tekstid kirjaliku tekstiloome impulssidena saksa keele õpetamisel võõrkeelena.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 21 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 15. ISSN 1736-0757. ISBN 9985-58-410-4.
7. ANDRES ADAMSON. *The Rule of Duke Magnus of Holstein in the Baltic Sea Region During the Livonian War.* Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2006. 17 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 16. ISSN 1736-3667. ISBN 9985-58-428-7.
8. AIDA HATŠATURJAN. *Vladimir Makanini romaan “Underground ehk Meie aja kangelane”: Homo urbanis “keskmiseks muutumise” väljal.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 17 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 17. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-438-5.
9. INNA ADAMSON. *Desideratiivsus kui modaalne tähend vene keeles: semantiline väli ja lausungite semantiline tüpoloogia.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 18 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-456-9.
10. MARIS SAAGPAKK. *Aeg ja inimene baltisaksa autobiograafiates: 19. sajandi lõpust kuni ümberasustamiseni.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2006. 17 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-470-5.
11. ANNE LANGE. *The Poetics of Translation of Ants Oras.* Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 47 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-472-9.
12. JULIA TOFANTŠUK. *Identiteedi konstrueerimine kaasaegsete briti naiskirjanike loomingus (Jeanette Winter son, Meera Syal ja Eva Fíges).* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2007. 13 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 18. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-478-1.
13. JANIS EŠOTS. *Mullā Sadrā’s Teaching on Wujūd: A Synthesis of Mysticism and Philosophy.* Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2007. 150 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-493-4.
14. GRIGORI UTGOF. *Süntaktilise tempo probleem.* Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2007. 27 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-508-5.

15. REILI ARGUS. *Eesti keele muutemorfoloogia omandamine*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 44 lk. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-546-7. 27
16. REILI ARGUS. *Acquisition of Morphology in Estonian*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 44 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 19. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-550-4.
17. KATRI AASLAV-TEPANDI. *Eesti näitlejanna Erna Villmer*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 51 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-554-2.
18. ÕNNE KEPP. *Identiteedi suundumusi eesti luules*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 34 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 20. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-548-1.
19. DIMITRI MIRONOV. *Verbaalnoomenid: deverbaalide semantilise kirjeldamise probleem (vene keele põhjal)*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 21 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-564-1.
20. ANNELI KÕVAMEES. *Italy in Estonian Travelogues: "Italian Capriccio" by Karl Ristikivi and "Madonna with a Plastic Heart" by Aimée Beekman*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 11 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 21. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-575-7.
21. INNA PÕLTSAM-JÜRJO. *A Livonian Small Town in the Early Modern Age: A Study of New Pärnu in the First Half of the 16th Century*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 20 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities, 22. ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-571-9.
22. TIIT LAUK. *Jazz in Estonia in 1918–1945*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 18 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-595-5.
23. ELO LINDSALU. *Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümnendite eesti kirjanduses*. Analüütiline ülevaade. Tallinna Ülikooli kirjastus, 2008. 74 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-598-6.
24. ELO LINDSALU. *Modelling the Female Character in Estonian Literature of the First Decades of the 20th Century*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 19 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-599-3.
25. ANDRES ADAMSON. *Duke Magnus and His "Livonian Kingdom"*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2008. 28 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-616-7.
26. OLESJA LAGAŠINA. *Mark Aldanov ja Lev Tolstoi: retseptiooni probleemist*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 24 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-655-6.
27. OLESJA LAGAŠINA. *Mark Aldanov and Leo Tolstoi: on the problem of reception*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 26 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-656-3.
28. MARGIT LANGEMETS. *Nimisõna süstemaatiline poliüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 48 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-652-5.
29. MARGIT LANGEMETS. *Systematic polysemy of nouns in estonian and its lexicographic treatment in Estonian language resources*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 47 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-653-2.
30. MAREK TAMM. *Inventing Livonia: Religious and Geographical Representations of The Eastern Baltic Region in Early Thirteenth Century*. Abstract. / Liivimaa leiutamine: ida-baltikumi religioosne ja geograafiline kujutamine 13. Sajandi esimesel poolel. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 34 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-659-4.
31. ANASTASSIA ZABRODSKAJA. *Vene-eesti keelekontaktid. Keeletarvituse ja -muutuse grammatilised aspektid*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus, 2009. 42 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-670-9.

32. ANASTASSIA ZABRODSKAJA. *Russian-Estonian Language Contacts: Grammatical Aspects of Language Use and Change*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 74 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-670-9 (english version).
33. KAIA SISASK. *The Noor-Eesti movement and esprit fin-de-siècle. The role of literary aestheticism in Estonia at the beginning of the 20th century*. Abstract. Tallinn: Tallinn University Press, 2009. 20 p. Tallinn University. Dissertations on Humanities (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9985-58-672-3.
34. ENE ALAS. *Suulise keelepädevustesti eksamineerija inglise keele riigieksami valiidsuse määrjana*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 27 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9949-463-05-3.
35. MERLE TALVIK. *Ajakirjagraafika 1930. aastate Eestis: stereotüübid ja ideoloogia*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 32 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9949-463-32-9.
36. LEO LUKS. *Ei kogemine nihilismi mõtlemises filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel*. Analüütiline ülevaade. Tallinn: Tallinna Ülikool, 2010. 41 lk. Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid (veebi väljaanne). ISSN 1736-3667. ISBN 978-9949-463-39-8.